

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20494> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Hoeven, Regina van der

Title: Het succes van een kwaliteitskrant : de ontstaansgeschiedenis van NRC Handelsblad

Issue Date: 2012-11-01

Twee zielen in één borst. Het Handelsblad onder leiding van Steketee (1958-1968)

4.1 Inleiding: polarisatie en bemiddeling

•

4.2 Steketee kroont zichzelf tot hoofdredacteur

•

4.3 Rondgang op de redactie: de oude garde en
de voorhoede

•

4.4 Jong talent

•

4.5 Vernieuwing van de krant

•

4.6 Laisser faire

•

4.7 Beeldreligie

•

4.8 De kwestie-Claus

•

4.9 Het Handelsblad en Provo

•

4.10 Het Handelsblad en D'66

•

4.11 Een keurige heer en een kleurloze krant

Inleiding: polarisatie en bemiddeling

Directeur Steketee laat zijn gasten het Handelsblad lezen, omstreeks 1955.

Rotterdam was tijdens de jaren zestig in cultureel opzicht lichtjaren verwijderd van Amsterdam – het Magies Centrum, misschien niet van de wereld, maar zeker van Nederland. Bleef de NRC dan ook relatief onaangedaan onder de culturele revolutie, voor het Handelsblad was er geen ontkomen aan. Het gebouw van het Handelsblad lag in het hart van de stad, op een steenworp afstand van het Spui, waar de provo's in de zomer van 1965 hun happenings hielden en slaags raakten met de politie. Redacteuren hoefden maar uit het raam te kijken om een ooggetuigenverslag te kunnen maken van confrontaties die zich letterlijk op de stoep voor het Handelsblad afspeelden: de betogingen tijdens het huwelijk van de kroonprinses in maart 1966 en de bestorming van De Telegraaf, pal aan de overkant, op die hete junidag van hetzelfde jaar.

Anders dan bij de NRC tekende de culturele revolutie zich dan ook af in de kolommen van de krant. Het Handelsblad veranderde in de jaren zestig van een conservatief-liberale, burgerlijke krant in een meer progressieve krant met een moderne uitstraling. Voor deze metamorfose wordt altijd verwezen naar Hofland, die in 1968 hoofdredacteur werd.¹ Maar bij nadere bestudering blijkt de periode-Hofland het sensationele slot te zijn van een ontwikkeling die al jaren eerder begon, toen de leiding van het Handelsblad nog in handen was van Steketee.

Onder leiding van Steketee ging een nieuwe generatie journalisten haar stempel op de krant drukken. Dit leidde tot spanningen bij een deel van de oude garde op de redactie en stuitte op verzet van velen die al van oudsher op het Handelsblad geabonneerd waren, onder wie ook de bestuurders van de krant, de leden van de Raad van Commissarissen. Ook bij andere richtingskranten kwam in deze bewogen jaren de relatie met de lezers onder druk te staan. De Volkskrant ontwikkelde zich in de jaren zestig tot een algemene krant door zich langzaam maar zeker te distantiëren van de katholieke kerk. Dit gebeurde voorzichtig, 'om geen slapende honden wakker te maken',² zoals hoofdredacteur Van der Pluijm het uitdrukte. Bij het Handelsblad had men echter geen rekening te houden met 'slapende honden', maar met uiterst waakzame abonnees, die onmiddellijk in de pen klommen zodra een zweem van rood hun liberale lijfblad bevulde. Zo zei een zekere L.F. Luijckx in 1962 op 1 april – in alle ernst – zijn abonnement op uit ergernis over de 'gangstervarkens' met hun 'plebejische levensopvattingen' die volgens hem de pers en ook de redactie van het Algemeen Handelsblad bevolkten.³ De agressie die uit

deze opzegbrief sprak was veelzeggend en niet eens uitzonderlijk. Een groot gedeelte van het abonneebestand van het Handelsblad, dat vergrijsd was en voornamelijk uit welgestelde conservatieven bestond, voelde zich onder druk van de culturele revolutie in zijn zekerheden bedreigd. Deze abonnees zetten zich schrap tegen de aantasting van hun waarden, zoals die verankerd waren in God, het gezag en Oranje – zeker waar het hun eigen krant betrof.

Bijziendheid

Achteraf bezien, nu de maatschappelijke vernieuwing van toen alweer decennialang over de hele breedte van de maatschappij is geaccepteerd, is het moeilijk voorstelbaar hoe diep de kloof was tussen degenen die actievoerden voor meer democratie en minder betutteling en degenen die wilden vasthouden aan de bestaande maatschappelijke orde. Het zijn de verworvenheden van toen die ons in al hun vanzelfsprekendheid het zicht benemen op de situatie waarin deze nog bevochten moesten worden. Wie kan zich nog voorstellen dat tijdens een demonstratie meegevoerde leuzen vooraf moesten worden goedgekeurd? En dat de burgemeester aldus gerechtigd was het meedragen van een spandoek waarop hij aangespoord werd om vakantie te nemen te verbieden?

Ook in de wetenschappelijke literatuur speelt deze bijziendheid historici soms parten. Zo weet James Kennedy in zijn standaardwerk over de jaren zestig niet de diepte te peilen van de kloof die de actievoerders en de gezagsdragers verdeeld hield. Terecht voeren Schuyt en Taverne in hun studie over het ijkpunt 1950 aan dat Kennedy het verzet van de gezagsdragers tegen de actievoerders onderschat. Degenen die Kennedy aanziet voor tolerante regenten, die begrip koesterden voor de protesterende jongeren, waren in veel gevallen geen regenten, maar intellectuelen. Niet alleen verwacht Kennedy rechtsgeleerden met magistraten, ook elders in zijn betoog maakt hij onvoldoende onderscheid tussen intellectuele voortrekkers en gezagsdragers, waardoor hij de tolerantie van een intellectuele voorhoede ten onrechte laat afstralen op de autoriteiten.⁴ De tegenstelling tussen de voorstanders en de tegenstanders van maatschappelijke vernieuwing komt daardoor niet helder in zijn werk naar voren. En het was juist dit krachtenveld met de twee elkaar afstotende polen dat het lot van het Handelsblad aan het eind van de jaren zestig bepaalde: de krant zou aan de middelpuntvliedende krachten bezwijken.

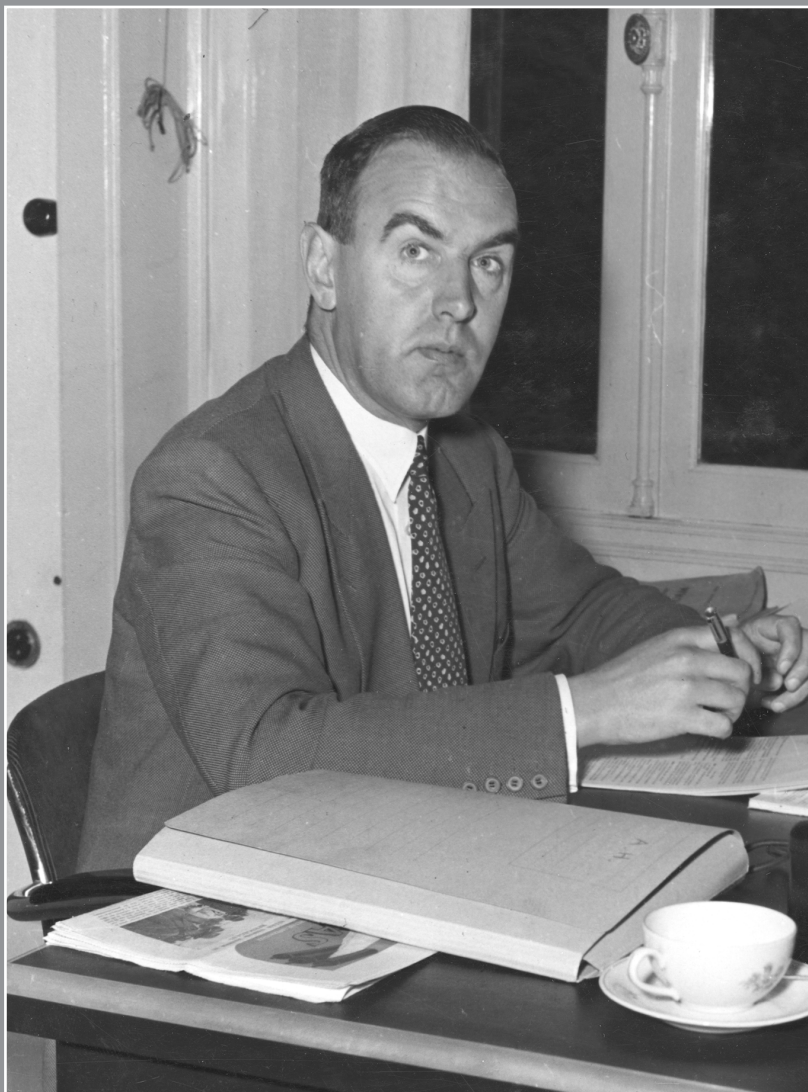
Kennedy beklemtoont in zijn boek de toeschietelijkheid van de oudere generatie ten opzichte van de opstandige jeugd. Hij signaleert toleran-

tie en flexibiliteit in het omgaan met recht en orde en legt nadruk op de zelfkritiek van de dominante cultuur. Het succes van de culturele revolutie verklaart Kennedy door te wijzen op het traditionele aanpassingsvermogen van de Nederlandse regenten.⁵ Maar de machthebbers, bestuurders en magistraten die zich inderdaad al in eerste instantie tolerant opstelden tegenover de actievoerders, vormden een uitzondering – en niet de regel, zoals Kennedy het doet voorkomen. In feite reageerden de gezagsdragers, en met hen de meerderheid van de bevolking, in eerste instantie fel afwijzend.⁶

Als de tolerantie van de heersende klasse niet de verklaring is, hoe kan de snelle omslag in normen en waarden aan het eind van de jaren zestig dan verklaard worden? Als de kloof die zich in de loop van de jaren zestig openbaarde tussen de hemelbestormers en de conservatieven veel dieper was dan Kennedy veronderstelt, hoe is deze dan overbrugd? Of, zoals Schuyt en Taverne de vraag stellen: hoe kon de verhoging van de individuele levensstandaard leiden tot zo'n snelle en drastische verandering in opvattingen en levensstijl over de hele linie van de maatschappij?⁷ Schuyt en Taverne zoeken een deel van de ontbrekende verklaring in de bemiddelende rol van derden. Zij stellen vast dat er een driehoeksverhouding bestond tussen het gezag, de uitdagers van het gezag en deze derden, die in verschillende gedaantes een rol gespeeld hebben: als omstanders of als leden van de oudere generatie die met de vernieuwers sympathiseerden. Het gezag delfde uiteindelijk het onderspit doordat deze derde partij de balans in het voordeel van de vernieuwers deed omslaan. Schuyt en Taverne hebben het bestaan van een dergelijke driehoeksverhouding aannemelijk gemaakt voor zulke verschillende velden als de universiteit, de politiek, de rechtshandhaving en rechtspraak, en de patiëntenzorg. Hun theorie is eveneens toepasbaar op het journalistieke veld: ook bij het Handelsblad is in de jaren zestig een dergelijke driehoeksverhouding te onderkennen. Het gezag werd vertegenwoordigd door de leden van de Raad van Commissarissen. Dezen konden met recht regenten genoemd worden, afkomstig als zij waren uit families die van oudsher posities bekleedden in het stedelijk bestuur en de magistratuur. Uitdagers van dit gezag waren door de culturele revolutie aangeblazen, meest jonge redacteurs. Tussen deze twee vuren bevond zich hoofdredacteur Steketee, die met meer en minder succes een bemiddelende rol speelde. Door de ruimte die hij aan de vernieuwers op de redactie gaf, liet hij de balans – zonder dat dit overigens zijn oogmerk was – omslaan in het voordeel van de jonge garde. Daarmee veranderde het Handelsblad al tijdens zijn hoofdredacteurschap langzaam van karakter.

4.2

Steketee kroont zichzelf tot hoofdredacteur

Mr. C.A. Steketee (1916-2011), directeur van het Algemeen Handelsblad van 1953 tot 1958 en hoofdredacteur van 1958 tot 1968, omstreeks 1953.

Toen Planten in 1958 zijn vertrek als hoofdredacteur aankondigde, zag Steketee zijn kans schoon. Hoewel zijn journalistieke ervaring zich beperkte tot de bijdragen die hij voor een studentenblad had geschreven, was het zijn wens om hoofdredacteur te worden. Hij had zich altijd meer aangetrokken gevoeld tot de journalistieke dan tot de bedrijfsmatige kant van de pers; terugkijkend zou hij zijn directeurschap een 'omweggetje tot het hoofdredacteurschap' noemen.⁸ Bovendien zou het hoofdredacteurschap hem in de gelegenheid stellen om te reizen, en Steketee wilde de wereld zien.⁹ Zijn nieuwe functie zou hem het volgende jaar al naar Suriname brengen voor een studiereis van een maand en begin 1961 naar Nieuw-Guinea, een bezoek dat veel stof zou doen opwaaien. In datzelfde jaar ging hij verder naar Japan, India en Berlijn. Ook in latere jaren was Steketee veel op reis en deed daar uitgebreid verslag van in de krant.

Volgens de statuten kon Steketee als directeur zelf de nieuwe hoofdredacteur aanwijzen; die benoeming behoefde nog wel goedkeuring van de Raad van Commissarissen. Dat Steketee tot dan toe directeur van het Handelsblad was geweest, vormde voor de commissarissen geen enkel beletsel. Het was juist een aanbeveling; zij benoemden graag iemand die zich al had bewezen als een betrouwbare partner. Bij het Handelsblad wist men ook niet beter dan dat de functies van directeur en hoofdredacteur verwisselbaar waren. De commissarissen zagen Steketee dus graag hoofdredacteur worden, maar het bezwaarde hen om hem daarmee als directeur te verliezen, aangezien hij goed ingevoerd was in de onderhandelingen met andere krantenbedrijven die voor de toekomst van het Handelsblad zo belangrijk waren. Steketee verklaarde zich daarom bereid beide functies te combineren, totdat de beoogde nieuwe directeur, de chef advertenties, Nico Drost, met wie hij goed bevriend was, voldoende ingewerkt zou zijn.

Lou de palingboer

Insprak bestond eind jaren vijftig nog niet. De redactie kon zich alleen maar neerleggen bij de keuze van de directeur voor de nieuwe hoofdredacteur, maar gegniffeld werd er wel. 'De best betaalde leerling-journalist' werd hij genoemd.¹⁰ Niettegenstaande de scepsis begon Steketee met onmiskenbaar elan aan zijn nieuwe functie. Hij schreef meteen een memorandum dat tot leidraad moest dienen voor de redactie en dat hij als

zijn journalistieke credo beschouwde.¹¹ Verlevendiging van de krant was zijn voornaamste doel. In het ideaal dat hij de redactie in zijn memorandum schetste, was iedere redacteur voortdurend op zoek 'naar interessante en originele onderwerpen, die – op smakelijke wijze opgediend – het Handelsblad een meer eigen karakter verlenen.' 'Onmisbare eigenschappen' noemde Steketee 'vindingrijkheid en feeling voor wat de moderne krantenlezer wenst'.¹² Steketee schetste in zijn memorandum ook het economische krachtenveld waarbinnen het Handelsblad moest functioneren. Als voormalig directeur was hij doordrongen van de noodzaak de stijgende kosten van het dagbladbedrijf en de groeiende concurrentie van de provinciale pers en de televisie het hoofd te bieden met een hogere oplage. Als hoofdredacteur was het dan ook zijn missie de neerwaartse trend in de oplage van de afgelopen jaren om te buigen. Onder zijn voorganger Planten had het Handelsblad terrein verloren: waren er per 30 september 1950 nog 63.000 abonnees, dat aantal was op 31 maart 1958 met ruim zesduizend afgenomen tot 56.700.¹³ De gemiddelde leeftijd van de Handelsblad-abonnee was zo hoog dat overlijden een van de voornaamste oorzaken van opzegging was.¹⁴ Daar stond nauwelijks aanwas van jongere abonnees tegenover. Planten stelde in 1953 al vast dat het Handelsblad de greep op de jeugdige lezer dreigde te verliezen en vijf jaar later leek dit inderdaad het geval. De remedie die Steketee zich voorstelde, was in de geest van zijn voorganger en in lijn met de traditie van het Handelsblad: hij wilde de aandacht van de lezer vangen met een flinke dosis humor en een tikje sensatie. Zo hoopte hij de jonge generatie wel te bereiken en ook vrouwen te verleiden tot een abonnement. Een van zijn voorbeelden was Arthur Christiansen, die van 1933 tot 1957 hoofdredacteur van de Daily Express was en met zijn nadruk op het 'zachte' nieuws en een aantrekkelijke presentatie grote invloed had uitgeoefend op de Britse journalistiek. Net als Christiansen hamerde Steketee erop dat de mens steeds het middelpunt moest zijn, zowel in de berichtgeving als in het commentaar.¹⁵ Met een citaat van Christiansen illustreerde Steketee in zijn memorandum voor de algemene redactievergadering van 1960 het belang dat hij hechtte aan 'human interest': 'Always, always tell the news through people'.¹⁶ Naast de menselijke maat achtte Steketee humor als stijlmiddel van groot belang. Wat hij in de krant wilde zien, waren 'geestige woordspelingen', 'vermakelijke tegenstellingen', 'humoristische uitweidingen' en 'puntige koppen'.¹⁷ Om zijn bedoeling te illustreren liet hij de redacteurs vaak voorbeelden zien uit de Engelse pers, zoals een sportverslag uit The Guardian over een verregende voetbalwedstrijd, dat hij aan het memorandum uit 1960 liet hechten.¹⁸

Steketee wilde de lezer niet alleen informeren, maar ook amuseren. Wat dit betreft was zijn visie op de journalistiek tegengesteld aan die van de man die in hetzelfde jaar aantrad als hoofdredacteur bij de NRC, Lex Stempels. In Stempels' vocabulaire kwamen termen als 'human interest' en 'entertainment' niet voor. Hoewel Steketee waarschuwde tegen vervlakking van de krant, tegen 'leutigheid en populaire oppervlakkigheid',¹⁹ was hij zelf dol op het anekdotische en lichtere genre. Zo belandde Lou de palingboer in februari 1962 twee keer prominent op de voorpagina, op het moment dat er met de geslaagde satellietvlucht van marineofficier John Herschel Glenn, die drie keer om de aarde vloog, belangrijke ontwikkelingen in de ruimtevaart plaatsvonden. Kritiek van de redactiesecretaris mr. J.A. de Groot op de aandacht die 'het optreden van een hystericus en zijn metgezellinnen' in het Handelsblad kreeg, pareerde Steketee door te wijzen op het maatschappelijke belang van het verschijnsel, waaraan hij toevoegde dat de betreffende artikelen 'door velen met graagte gelezen' waren.²⁰

De missie van Steketee leek te slagen: na zijn aantreden nam het aantal abonnees voor het eerst sinds jaren weer toe. De eerste drie jaar van zijn hoofdredacteurschap kon het Handelsblad 3500 abonnees bijschrijven.²¹ Op 31 maart 1960 overschreed de oplage de 60.000, wat werd gevierd met een borrel in het American Hotel.²² De ruim zesduizend abonneementen die in de periode-Planten verloren waren gegaan, kwamen er onder Steketee weer bij: per maart 1965 telde het Handelsblad 63.300 abonnees. Overigens incasseerde het Handelsblad daarmee slechts een bescheiden deel van de oplagegroei van de gehele pers, die van eind 1959 tot eind 1964 bijna 400.000 bedroeg.²³

4.3

Rondgang op de redactie: de oude garde en de voorhoede

Het trappenhuis in het gebouw van Cuijpers met op de overloop het glas-in-loodraam dat Harm Kamerlingh Onnes ontwierp ter ere van het honderdjarige bestaan van het Algemeen Handelsblad in 1928. Het raam bevindt zich nu in Museum De Lakenhal.

Bij zijn aantreden in 1958 moest Steketee vaststellen dat te weinig redacteurs de eigenschappen bezaten die nodig waren om de krant te verlevendigen. Van de door hem onmisbaar geachte vindingrijkheid en feeling voor de moderne krantenlezer was slechts sprake bij een enkele redacteur. Het gros van de redactie bestond uit oudere heren, die hun werk deden zoals zij dat al jaren gewend waren. Er was sprake van een zekere verstarring in journalistiek opzicht, die veelal gepaard ging met behoudzucht op politiek en maatschappelijk terrein.

Dit gold zeker voor de twee andere leden van de hoofdredactie, de adjuncts mr. J. van Galen en mr. L. Meijer, beiden deftig jurist. Zij beschouwden het als hun voornaamste verantwoordelijkheid lange en gewichtige hoofdartikelen te schrijven. Steketee ontnam hun die taak echter, want hij eiste bij zijn aantreden het hoofdartikel grotendeels voor zichzelf op. Van Galen werd in 1961 opgevolgd door W. Visser, die tot dan toe chef van de redactie was geweest. Ook als adjunct bleef Visser elke dag berekenen op grond van het aantal advertenties hoeveel pagina's de krant die dag mocht tellen.

Tot het aantreden van Steketee schreef Abspoel, de parlementaire redacteur van het Handelsblad, de hoofdartikelen over de binnenlandse politiek. Daarin klonk nooit een onaardig woord over de vvd. Abspoel was tevens hoofdredacteur van het vvd-orgaan Vrijheid & Democratie en woonde als zodanig de fractievergaderingen van de vvd bij. In 1973 zou Abspoel tot erelid van de vvd worden benoemd. Hij was dan ook voor honderd procent loyaal aan de vvd, die onevenredige aandacht in zijn Kamerverslagen genoot. Sommige abonnees klaagden objectiviteit te missen in het parlementaire overzicht, dat volgens hen te veel vanuit vvd-perspectief werd geschreven.²⁴ Onder Planten was dit alles nooit punt van discussie geweest, maar Steketee wilde meer afstand tot de politiek bewaren. Hij was aanvankelijk met opzet geen lid van de vvd, maar werd dat in 1962 alsnog toen hem gevraagd werd toe te treden tot de redactie van Liberaal Reveil, het orgaan van het wetenschappelijke instituut van de vvd, de Teldersstichting. Hij nam echter geen deel aan de actieve politiek en zette zich wat dit betreft af tegen zijn collega van de nrc, Stempels, die in de partijraad van de vvd zat.²⁵ Met het memorandum dat hij bij zijn aantreden als hoofdredacteur schreef, gaf Steketee niet alleen op journalistiek maar ook op politiek gebied zijn geloofsbrieven af: hij stond een 'gelouterd liberalisme' voor, zoals dat onder invloed van de

sociale kwesties in de twintigste eeuw vorm had gekregen, een liberalisme 'dat weliswaar de vrijheid van de individuele mens als hoogste doel stelt, doch zulks binnen de grenzen van diens verantwoordelijkheid als lid van de gemeenschap' en, voegde hij daar in zijn memorandum aan toe, 'welk begrip niet steeds identiek behoeft te zijn met de v.v.D.'.²⁶

Spinrag

De twee voornaamste deelredacties van het Handelsblad waren de beursredactie en de redactie buitenland. De beursredactie genoot van oudsher een sterke positie bij de krant die haar ontstaan aan de beurs dankte. Het was de enige deelredactie die over vaste pagina's in de krant beschikte. Deze financiële pagina's waren geheel gericht op beleggers. De redacteuren van de beursredactie waren zulke deskundige specialisten, dat hun door beleggende abonnees vaak om tips werd gevraagd. Uit een steekproef in 1956 onder de abonnees van het Handelsblad kwamen de financiële pagina's als favoriet uit de bus: 31 procent van de respondenten vond de financiële rubriek de meest aantrekkelijke, het hoogste percentage dat door een rubriek gehaald werd; daarnaast noemde nog eens 12 procent de beursoverzichten en -berichten als meest aantrekkelijke rubriek.²⁷

Aan de beursredactie leek de tijd te zijn voorbijgegaan. Jeanne Roos, die in 1941 als joodse vrouw bij het Handelsblad had moeten vertrekken en na de oorlog bij Het Parool was gaan werken, waarschuwde haar collega Jan Blokker, toen deze naar het Handelsblad overstapte: 'Open je in dat grote gebouw aan de overkant een bepaalde deur, dan zie je enkele heren zitten bedekt onder het stof en spinrag; dat is de beursredactie, die zit daar onveranderd sinds het begin van de eeuw'.²⁸ Dit conservatieve bolwerk had twee chefs, die elkaar het licht in de ogen niet gunden. Tot opluchting van Steketee nam een van hen, T. da Silva Rosa, eind 1960 in een woede-uitbarsting ontslag. Voor de inhoud van de rubriek maakte dit ontslag niets uit: de overblijvende chef, J.G. de Graaf, was even behoudend. Hij zou bijna een decennium lang de vernieuwing van zijn rubriek weten tegen te houden.

Anarchist

Naast de beursredactie nam ook de redactie buitenland een bijzondere positie in. Net als bij de NRC ging veel van de aandacht in de krant uit naar het buitenland, veel meer dan bij andere Amsterdamse kranten. Het Handels-

blad beschikte dan ook over een goed ingevoerde redactie buitenland, die snel kon reageren op ontwikkelingen in de wereld. Het gaf niet alleen meer berichten en commentaren over de internationale politiek, maar plaatste deze ook sneller dan bijvoorbeeld Trouw of Het Parool.²⁹ Net als bij de NRC vormde de redactie buitenland bij het Handelsblad een staat binnen een staat. Deze staat, die omschreven is als 'een andersdenkende enclave in een tamelijk reactionaire krant',³⁰ stond onder de bezielende leiding van dr. A.L. Constandse. Anton Constandse was in de oorlog geïnterneerd geweest in Sint-Michielsgestel met Handelsblad-hoofdredacteur Von Balluseck, die hem na de bevrijding aan een baan hielp; terecht zag Von Balluseck een uitstekend redacteur buitenland in Constandse. Constandse was opgeleid als docent Frans en Spaans voor het middelbaar onderwijs en was cum laude gepromoveerd op een in het Frans geschreven dissertatie over een Spaanse toneelschrijver uit de Barok. Tijdens zijn studiejaren ontwikkelde hij zich tot een vrijdenker: van huis uit doopsgezind werd hij atheïst en op politiek gebied ging hij anarchistische idealen koesteren. Vanwege het door Colijn in 1933 ingestelde beroepsverbod voor links-extremisten, kon Constandse ondanks zijn onderwijsaktes niet aan de slag als docent. Hij verdiende moeizaam de kost als publicist en privéleraar. Constandse was een erudiet en scherpzinnig man, onvermoeibaar als publicist en commentator. In de jaren vijftig droeg hij bij aan de verbreiding van vernieuwende ideeën in de toen nog statische maatschappij; hij was een typische representant van wat de voorhoede van de culturele revolutie kan worden genoemd.

Het was veelzeggend dat iemand als Constandse met zijn zeer linkse gedachtegoed kon werken bij het Handelsblad: ook bij het conservatief-liberale Handelsblad was het liberalisme als vrijheidsideologie niet betekenisloos. Deelredacties en redacteurs met een eigen rubriek genoten grote autonomie. Constandse kreeg nooit een richtlijn of opdracht hoe te werk te gaan. Achteraf stelde hij vast dat hij niet bij een andere krant had kunnen werken.³¹ Dat hij als anarchist kon functioneren bij een liberale krant lag ook aan zijn manier van werken. Constandse liet zich niet leiden door ideologie, maar bedreef journalistiek op grond van feiten. Hij ging ervan uit dat zorgvuldige kennisvergaring tot een onontkoombaar inzicht leidde.

Het Handelsblad kende eenzelfde soort vlaggenschip in de buitenlandrubriek als 'De Toestand' van de NRC. Bij het Handelsblad heette deze rubriek het 'Dagelijks commentaar'. Dit commentaar werd in principe door Constandse geschreven, maar als hij op reis was namen zijn redacteurs de

honneurs waar. Zij leerden van hem dat het 'Dagelijks commentaar' moest zijn opgebouwd uit drie delen: de these, de antithese en de synthese, die alle drie met een sierletter in de krant begonnen.

Al werd het denken van Constandse niet door ideologie maar door de rede bepaald, zijn op feiten gebaseerde analyse kon tot een verrassend en controversieel standpunt leiden. Vanwege zijn realistische kijk op machtsverhoudingen noemde hij het oostelijke gedeelte van het vooroorlogse Duitsland niet Oost-Duitsland, maar gewoon de DDR, wat in het Westen van de jaren vijftig vloeken in de kerk was. Tijdens de Suez-crisis leidde het 'Dagelijks commentaar' van Constandse tot een conflict met de hoofdredactie. Voor de krant van maandag 12 november 1956 schreef Constandse een 'Dagelijks commentaar' onder de kop: 'West-Europa is geen zelfmoordbrigade', waarin hij zich zeer kritisch uitliet over het eigenmachtige militaire optreden van Engeland en Frankrijk. Adjunct-hoofdredacteur Van Galen kwam op hoge poten om opheldering vragen, maar werd, volgens de overlevering, door Constandse zonder pardon aan kraag en riem op de gang gezet.³² Als het over buitenlandse politiek ging, was Constandse de baas van de krant.

De school van Constandse

In tegenstelling tot de andere chefs op de redactie aan het eind van de jaren vijftig had Constandse allemaal jonge redacteuren onder zijn hoede. De docent die hij voor de oorlog niet had mogen zijn, was hij nu voor deze twintigers en dertigers. De redactie buitenland werd dan ook wel 'de school van Constandse' genoemd. Constandse was een toegewijd en aimabel leermeester. Zijn 'leerlingen' waren onder anderen Hans Hoefnagels, die in 1956 correspondent voor het Handelsblad in Bonn werd en later hoofdredacteur en directeur bij Sijthoff Pers; Henk Hofland, die in 1953 als leerling-journalist bij het Handelsblad begon; Eric Boogerman, die ook in 1953 bij het Handelsblad begon en aan het eind van de jaren zestig de correspondent in Parijs werd; de politicoloog Max Snijders, die in 1956 bij het Handelsblad kwam werken en na zijn hoofdredacteurschap van het Utrechts Nieuwsblad de eerste hoogleraar journalistiek werd, en Sietz Leeftang, die door zijn collega's plagerig professorandus genoemd werd, redacteur wetenschappen werd en al heel vroeg over de milieuproblematiek berichtte. De lessen die Constandse hun leerde, waren onder meer dat noch politieke overtuiging, noch morele verontwaardiging, noch overwegingen van wenselijkheid het commentaar mochten bepalen; het commentaar mocht louter gebaseerd zijn op een analyse van

de feiten; daarbij moesten historische, geografische en militaire factoren van meer gewicht geacht worden dan ideologische tegenstellingen, die de werkelijke machtsverhoudingen vooral versluierden. Ook leerde Constandse hun dat de buitenlandse politiek van een land sterke continuïteit vertoont, ongeacht het regime dat aan de macht is en dat in de politiek niet het morele gelijk maar macht van overwegend belang is. Als de school van Constandse niet als een klas leerlingen, maar als een denkwijze wordt opgevat, zou J.L. Heldring van de NRC er een typische representant van zijn geweest.

Steketee, die een volstrekt andere visie op politiek en maatschappij had, waardeerde Constandse vanwege diens toewijding en hij scherpte zijn eigen mening graag aan de originele geest van Constandse. Maar Constandse ervoer de discussies die hij met de nieuwe hoofdredacteur moest voeren als vermoeiend – en misschien ook wel als een inperking van zijn vrijheid –, wat kan verklaren waarom hij er in 1961 voor koos om de Nieuwezijds Voorburgwal te verlaten.³³ Eerst maakte hij in dienst van het Handelsblad een rondreis van een halfjaar door Europa en vervolgens vestigde hij zich de laatste twee jaar voor zijn pensioen als correspondent voor het Handelsblad in Brussel. Hofland volgde hem in 1961 op als chef buitenland.

Pyjama

Lag het accent van de berichtgeving van het Handelsblad dus op de beurs en het buitenland, in verhouding tot andere Amsterdamse kranten was de aandacht voor stad en binnenland dan ook beperkter. Vergeleken met de NRC had het Handelsblad wel een groter aantal verslaggevers, maar met echte verslaggeverskranten als De Telegraaf en Het Parool viel de vergelijking schril uit. Omdat de titel ‘verslaggever’ bij het Handelsblad, typerend genoeg, minder status had dan die van redacteur, voerde men, als het even kon, liever de titel ‘redacteur’ waardoor het precieze aantal verslaggevers moeilijk is vast te stellen.³⁴ Aan het eind van de jaren vijftig waren er in elk geval drie oudere verslaggevers: J.Th. Balk, J.H. Besselaar en J.C. Posch. Posch was het archetype van een journalist, die als het moest in pyjama de straat op ging om een brand door te bellen. De andere twee heren waren van een gewichtiger soort. Jaap Balk schreef vanaf 1955 de stadskroniek ‘Onder de keizerskroon’, waarin hij zijn grote kennis van de geschiedenis van Amsterdam etaleerde. Hij bracht voor zijn rubriek bezoeken aan de Huishoudbeurs, de receptie van de jubilerende

Protestantse Woningbouw-Vereniging of de jaarvergadering van de Bond Heemschut. Herman (Han) Besselaar reisde verder; hij ging vaak naar het buitenland, maar zijn reportages ademen dezelfde sfeer als de kroniek van Balk. Besselaar nam 'een kijkje in de diamantenbeurs' of hij schreef een mijmerend onderschrift bij een foto die hem getroffen had van een baby met een opgeheven linkerarmpje – een dirigent in de dop wellicht? Net als de reportages in de NRC waren de reportages van Balk en Besselaar niet op nieuws gericht. 'Wat is nieuws nou helemaal? Morgen is het óud nieuws, je moet je daar niet zo op fixeren,' vond Besselaar.³⁵ Frénk van der Linden interviewde hem dertig jaar na de watersnoodramp van 1953 en stelde vast dat in de vele artikelen die hij vanuit Zeeland schreef louter autoriteiten aan het woord kwamen. Dijkgraven, dokters, burgemeesters, predikanten en politiefunctionarissen – Besselaar trad hun stevast met ontzag en bewondering tegemoet. Voor Besselaar was dat een kwestie van fatsoen. Hij ergerde zich na zijn pensionering aan de jonge, vooral vrouwelijke journalisten die de neiging hadden zich 'altijd zo brutaal en eigenwijs te gedragen'. Besselaar legde Van der Linden uit hoe anders het 'vroeger' ging. Zelf was hij 'niet zo'n snorder'; hij hield er niet van te graven naar misstanden. Maar als een collega iets ernstigs ontdekte – een frauderende bewindsman of een prins die steekpenningen had aangenomen – dan kon deze 'er wel even over praten met de hoofdredacteur, maar hij kon er geen stuk over maken. [...] Dat dééd je niet. [...] Zulke dingen kwamen niet van pas. [...] Vroeger was men nog fatsoenlijk, meneer', aldus Besselaar, die in het gesprek met Van der Linden een tegenstelling schetste tussen de fatsoenlijke, gezagsgetrouwe journalisten van zijn tijd en de indiscrete, kritische journalisten van na de jaren zestig.

Ook Balk gold op de krant als 'een typische representant van de oudere generatie'.³⁶ Balk was de rust zelve, totdat iets hem plotseling te veel werd en hij explodeerde, zoals de keer dat hij in een woede-uitbarsting een schrijfmachine uit het raam de steeg in gooide. Uit een heel ander hout gesneden was de jonge, gedreven verslaggever F.Th. Gonggrijp, die in 1954 als volontair bij het Handelsblad begon. Frits Gonggrijp deinsde er niet voor terug om op onorthodoxe wijze aan zijn nieuws te komen en ontwikkelde zich tot een gehaaide misdaadverslaggever. Midden jaren zestig zou hij naar De Telegraaf vertrekken, waar ze bereid waren meer voor hem te betalen.

In tegenstelling tot de andere grote Amsterdamse bladen had het Handelsblad geen stadsredactie. De redactie had dan ook vaak moeite om pagina 2, de stadspagina, te vullen.³⁷ Soms was er zo weinig Amsterdams

nieuws dat de kop 'Amsterdam van dag tot dag' moest worden weggelaten en de pagina met algemene berichten werd gevuld.

Steketee benoemde in 1961 E.J. (Ed) Boer tot chef binnenland, een keuze waarmee hij gedurende zijn gehele hoofdredactionele periode gelukkig was. Een belangrijke figuur bij het Handelsblad was ook J.J.E. van Baarsel, de chef opmaak, die, net als Jan Muijers bij de NRC, de schakel vormde tussen de redactie en de technische diensten. Een curiositeit bij het Handelsblad was de autoredacteur, H. de Wit, die de tweewekelijkse autopagina 'Alles en nog wat over auto's' en het jaarlijkse autonummer verzorgde. De Wit had ergens in het grote gebouw een eigen kamer waar hij werkte te midden van grote stapels autotijdschriften. Hij was een typisch voorbeeld van een oudere redacteur die zijn pagina al jaren volgens een vast stramien maakte: een reportage van een roadtest, begeleid met een foto van het nieuwe model.

De kunstredactie stond tot 1965 onder leiding van de oudere, libertijnse B.J.H. (Ben) Stroman. Beeldende kunst en muziek werden door twee Hanzen verzorgd: de filosoof J.E. Redeker was vanaf 1 januari 1959 redacteur beeldende kunst. J. Reichenfeld was al langer medewerker toen hij in 1958 als vaste muziekcriticus in dienst kwam. Hij ontwikkelde zich als zodanig tot een autoriteit, ook op het gebied van de experimentele muziek. Tot de kunstredactie behoorde ook filmredacteur Jan Blokker. Hij stapte in 1954 over van Het Parool en verruilde aldus wat hij 'de meest swingende krant van Nederland' noemde voor 'het chique maar meer bedaagde Handelsblad' omdat hij er zijn eigen rubriek kon krijgen.³⁸ Voor Het Parool recenseerde Blokker, die van jongs af aan cinefiel was, ook geregeld films, maar daar was Simon Carmiggelt de vaste recensent. Blokker maakte indruk met zijn vernieuwende filmrubriek. Volgens het VU-studentenblad Pharetra las 'de student' het Algemeen Handelsblad vanwege de filmrecensies.³⁹ Drs. J.R. (Rob) Soetenhorst, die in 1958 bij het Handelsblad begon en als leerling-journalist tegen Blokker opkeek, herinnert zich hoe deze op een poëtische manier met een taboe afrekende: 'De camera maakte een verliefde wandeling langs hun naakte lichamen.'⁴⁰ Bij zijn aanstelling was overeengekomen dat Blokker, die al twee romans op zijn naam had staan en in 1950 voor zijn novelle *Séjour* de Reina Prinsen Geerligs-prijs had gekregen, naast de filmrubriek ook dagelijks een 'cursieve kanttekening' zou verzorgen. Dit cursiefje stond linksonder op pagina 2 en was een van de favoriete rubrieken van Steketee. Het kon over alles gaan: over een logeerpartij van zoon Jan of over de onhebbelijke gewoontes van de Nederlander, alles in heldere, directe

taal, met veel 'tjonge, jonge' – een wereld van verschil met het plechtstatige taaleigen van Balk en Besselaar.

Mannetje met maagzweer

Hoe statisch de maatschappij in de jaren vijftig ook nog was, in de wereld van kunst en wetenschap giste het van de nieuwe ideeën. Zo verbond de criminoloog W.H. Nagel, onder het pseudoniem J.B. Charles (zijn verzetnaam), het antifascisme van het verzet met de noodzaak van een voortgaand verzet tegen het naoorlogse collectivistische kwaad. Zijn boek *Volg het spoor terug* uit 1953, dat niet alleen zijn deelname aan de 'dwaasheid' van de illegaliteit beschreef, maar ook een felle aanklacht was tegen het al te gemakkelijke vergeten van de oorlogsmisdaden, iets wat bijvoorbeeld sprak uit bevordering in rang van oud-nazi's, was voor veel studenten en toekomstige provo's een openbaring. Kunstenaars als Constant en Corneille zetten zich af tegen het heersende traditionalisme en baanden met hun spontane kunst nieuwe paden, terwijl de Vijftigers nieuwe wegen openden in de literatuur. En ook een anarchistische intellectueel als Constandse droeg bij aan de bewustwording van de structurele tekorten in de samenleving: de notie dat de naoorlogse maatschappij, ondanks de succesvolle wederopbouw en de opkomende welvaart, niet beantwoordde aan de vrijheidsidealen waarvoor moedige mensen in de oorlog hun leven hadden gegeven.

Amsterdam was de plek bij uitstek waar dit soort vernieuwende ideeën opkwam en werd doorgegeven. Men ontmoette elkaar op de kunstenaarssociëteit De Kring, in het antiquariaat d'Eendt van Hans Roo-duijn of in zijn galerie Le Canard, waar het werk van experimentele kunstenaars geëxposeerd werd en Vijftigers voorlazen uit eigen werk. Ook café Scheltema was zo'n ontmoetingsplaats. Gelegen tussen de grote krantenpaleizen aan de Nieuwezijds was dit café in de jaren veertig en vijftig vooral een pleisterplaats voor journalisten, maar in de loop van de jaren vijftig kwamen hier ook kunstenaars, intellectuelen en andere spraakmakende figuren: schrijvers als Harry Mulisch en Adriaan Morriën, experimenteel dichters als Gerrit Kouwenaar, Bert Schierbeek en Simon Vinkenoog, acteurs als Rijk de Gooyer en Johnny Kraaijkamp, de filmmaker Jan Vrijman, de fotograaf Cor Jaring, de pooier Haring Arie en de schaker Hein Donner.⁴¹ Wat al deze mensen gemeen hadden was hun afkeer van de gevestigde orde in maatschappij en politiek, waarop ieder met eigen middelen de aanval inzette.

Ook de jonge redacteur buitenland H.J.A. Hofland bewoog zich in deze

kringen. Zijn wapen tegen de stagnatie die de maatschappij beheerste, was het politiek-literaire essay. Hofland publiceerde al op jonge leeftijd in tijdschriften als *Tirade* en *Podium*. Nadat hij drie jaar bij het *Handelsblad* had gewerkt, schreef hij een baanbrekend essay waarin hij de vrijwillige censuur in de Nederlandse pers hekelde. Hofland had als beginnend journalist met afgrijzen vastgesteld hoe het nieuws 'gekookt en bezwachteld moest worden voor het in de krant kon', als het al in de krant werd opgenomen.⁴² Uit discretie, gezagsgetrouwheid en angst voor publieke verontwaardiging verzwegen kranten in controversiële kwesties vaak de waarheid. Tijdens de Greet Hofmans-affaire bijvoorbeeld verscheen, ook in het *Handelsblad* waar toen Planten nog de leiding had, geen letter buiten de officiële mededelingen over deze voor de monarchie zo schadelijke zaak.

Als verpersoonlijking van de collectieve moraal die de waarheid niet kon verdragen voerde Hofland in zijn essay de 'Onverdraagzaamste Abonnee' op, 'een mannetje met een maagzweer dat op een ongelucht bovenhuis met pen en papier gereed zit om zijn abonnement op te zeggen'.⁴³ Zijn aanklacht tegen de vaderlandse pers bleef bijna een jaar lang op de plank liggen bij Vrij Nederland, voordat hoofdredacteur Mathieu Smedts de moed vond deze te publiceren.⁴⁴

De analyse van Hofland kon vernietigend zijn, maar hij bleef altijd onderhoudend schrijven, met aandacht voor het absurde detail. Steketee was zeer ingenomen met de stijl van Hofland en stuurde hem voor het *Handelsblad* op bijzondere missies – naar de gebedsgenezers die op het Malieveld in Den Haag was neergestreken bijvoorbeeld. Hofland schreef een stuk over de busladingen zieke mensen die deze wonderdokter aantrok. 'De krukken staken uit de ramen van de bussen, als pennen van een egel.' Het stuk beviel Steketee zo goed dat hij het ten voorbeeld stelde aan de verslaggevers, tot ongenoegen van deze oudere heren.⁴⁵ In 1961, het jaar dat Hofland Constandse opvolgde als chef buitenland, werd zijn buitengewone talent erkend met de toekenning van de Anne Frank-prijs voor zijn dagblad- en tijdschriftartikelen, die volgens de jury 'zich met aspecten van de actuele politiek en sociologie bezighouden op een wijze zoals door hedendaagse jonge auteurs zelden wordt beoefend'.⁴⁶

Mocht het voorbeeld van Hofland weinig effect hebben op de oudere verslaggevers van het *Handelsblad*, voor jonge collega's was hij, net als Blokker, inspirerend. Deze twee gesjeesde studenten uit het geboortjaar 1927, die in plaats van hun studie af te maken hun vleugels hadden uitgeslagen in bredere intellectuele en kunstzinnige kringen, zetten de toon voor een aanstormende generatie jonge journalisten.

Jong talent

Diner ter ere van het afscheid van A.F.K. Parée, chef redactie van het Handelsblad, in 1959 – voordat Steketee was begonnen jong talent aan te trekken. Derde aan de linkerkant van de tafel Jan Blokker; vierde aan de rechterkant Steketee.

Aangezien veel oudere redacteurs van het Handelsblad rond 1960 aan hun pensioen toe waren, kreeg Steketee de kans om de redactie te verjongen. Hij verwachtte van jonge redacteurs een 'verfrissende' invloed op de krant.⁴⁷ In zijn eerste halfjaar als hoofdredacteur nam hij meteen drie leerling-journalisten aan.⁴⁸ Een van deze jongemannen was Rob Soetenhorst, een historicus die via via hoorde dat het Handelsblad op zoek was naar jong bloed. Rob Soetenhorst begon per 1 januari 1959 op de redactie binnenland. In 1960 kwamen er verschillende redacteurs bij, onder anderen W. Woltz, mr. H.A.F.M.O. van Mierlo en drs. J.P.A. Gruijters – alle drie nog geen dertig. Wout Woltz kwam van Het Vrije Volk, waar hij vijf jaar gewerkt had. Woltz was een productieve verslaggever en een uitmuntend stilist, iemand die een onopvallend gegeven kon uitbouwen tot een reportage.

Een halfjaar na Woltz begon Hans van Mierlo als redacteur binnenland bij het Handelsblad. Bijna gelijktijdig werd nog een andere Brabantse Hans als redacteur buitenland aangesteld: de eigenzinnige Gruijters. Gruijters was een duizendpoot: hij had in Amsterdam politieke en sociale wetenschappen gestudeerd, werd daarna directiesecretaris bij een Brabants textielbedrijf, opende in 1956 een café aan de Lange Leidse dwarsstraat, de Bamboo Bar, en werd in 1959 voorzitter van de JOVD-afdeling Amsterdam. Alleen op journalistiek gebied had hij nu juist weinig ervaring. Steketee vond het echter belangrijker dat Gruijters de vragen over buitenlandse politiek adequaat beantwoordde tijdens het sollicitatiegesprek in de Industriele Club – waar Steketee de sollicitanten vaak ontving om te zien hoe de jongeheren zich in die imponerend deftige omgeving wisten te handhaven. 'Laten we het maar proberen,' besloot Steketee. Dat Gruijters ook nog kroegbaas was, vond de hoofdredacteur geen belemmering; hij vond het juist voor Gruijters pleiten: originaliteit was een aanbeveling voor Steketee. Na drie maanden was duidelijk dat Gruijters kon blijven; na twee jaar was hij chef buitenland. Had Gruijters bij zijn sollicitatie al opgebiecht dat hij ook kroegbaas was, eind 1962 kreeg hij er een derde baan bij: hij kwam voor de vvd in de Amsterdamse gemeenteraad.

Naast Gruijters werden aan het begin van de jaren zestig op de redactie buitenland nog twee jonge talenten aangenomen: Bob Groen, die in juni 1961 als leerling-journalist begon en J.H. (Jan) Sampiemon, die begin 1962 van het Haarlems Dagblad kwam. In een paar jaar tijd wist Steketee een groot aantal getalenteerde jongeren aan te trekken. Hij ver-

jongde ook de hoofdredactie, want toen adjunct-hoofdredacteur Meijer in oktober 1962 met pensioen ging, vroeg hij Hofland als opvolger. Zo werd een van de twee deftige juristen vervangen door een creatieve bohemien, die ideeën voor artikelen en series uit zijn mouw schudde. Hofland ging zich als adjunct bezighouden met de modernisering van de krant. Hij assimileerde maar in beperkte mate met de twee andere leden van de hoofdredactie en behield, wat zijn collega en vriend Woltz noemde, zijn 'impulsieve levensstijl', want het leven in het Amsterdam van de jaren zestig was veel te opwindend om nachten in bed door te brengen. Zoals Woltz ongetwijfeld met enig gevoel voor overdrijving stelde, dreef Hofland van café tot café het ochtendgloren tegemoet, om een paar uur later weer in pak met vest als adjunct-hoofdredacteur op de krant te verschijnen.⁴⁹

Mannenwereld

Hoewel in de loop van de jaren zestig zich steeds meer jonge, hoogopgeleide vrouwen op de arbeidsmarkt aandienden, bleef de redactie van het Handelsblad een mannenwereld. Steketee nam geen vrouwen aan. Voor de vrouwenpagina werkten wel vrouwen, maar die bereikten onder Steketee nooit de status van redacteur. In een interview met de beroemde vrouwelijke VN-redacteur Bibeb in 1960 zei Steketee hierover: 'De redactie bestaat alleen uit mannen. Ik heb het gevoel dat het werk beter vlot... een rustige atmosfeer bevordert 't werk.'⁵⁰ In hetzelfde interview beklagde Steketee zich over het beeld dat van het Handelsblad bestond: 'Het odium rust op ons dat we een mannenkrant zijn – het duurt jaren om van dat imago af te komen.' Inderdaad wees een groepsdiscussie met voor-
aanstaande Amsterdamse vrouwen op 17 februari 1961 uit dat zij het Handelsblad degelijk en betrouwbaar vonden, maar ook saai en droog. Zij noemden het Handelsblad 'geen krant voor vrouwen' en typeerden het als 'de krant van mijn man'.⁵¹ Steketee had direct bij zijn aantreden al duidelijk gemaakt dat het Handelsblad ook vrouwen moest gaan interesseren. Maar van de tegenstrijdigheid tussen het commerciële verlangen naar de vrouw en het personeelsbeleid – een krant die mede dóór vrouwen gemaakt werd, zou immers vóór vrouwen aantrekkelijk zijn – gaf Steketee zich geen rekenschap. Ook in zijn laatste jaren als hoofdredacteur volhardde hij in dit personeelsbeleid. Lien Heyting ving dan ook bot toen zij in 1967 bij het Handelsblad per brief informeerde naar een positie als leerling-journalist en Marja Roscam Abbing werd in 1968 bij het Supplement aangenomen als redactieassistente voor het werk van een re-

dacteur.⁵² In de brief die Heyting van het Handelsblad ontving, stond: 'De redactie van het Algemeen Handelsblad bestaat namelijk uitsluitend uit mannelijke journalisten, daar de hoofdredactie bezwaar heeft tegen vrouwelijke medewerkers.'⁵³

Ook al bleef de redactie een mannenwereld, de sfeer veranderde in de loop van de jaren wel door de komst van zo veel jonge redacteurs. Men ging elkaar tutoyeren en bij de voornaam noemen, maar Steketee bleef altijd 'meneer' en 'u' zeggen, ook tegen de chefs op de redactie. Op die manier behield hij de afstand die hij nodig oordeelde om een terechtwijzing te kunnen geven, zoals hij een enkele keer deed.⁵⁴ Zo herinnerde Gruijters zich een reprimande toen hij chef buitenland was. Volgens Gruijters had Hofland in een onbewaakt ogenblik van dronkenschap in de kroeg aan Hein ten Harmsen van der Beek beloofd dat hij als volontair bij het Handelsblad aan de slag kon. Ten Harmsen van der Beek liep toen al tegen de veertig, maar had nog nooit een serieuze baan gehad. Hofland kende deze eloquente nietsnut uit de Amsterdamse uitgaans- en kunstenaarswereld. De beloofde stage moest maar plaatsvinden bij de redactie buitenland, waar Gruijters wel raad met hem zou weten. Niet gewend om vroeg op te staan, beloofde Ten Harmsen van der Beek Gruijters elke dag een kwartiertje minder te laat te komen. Hij kon goed zingen en was vol van de Beatles. Op een ochtend had hij in zijn enthousiasme de redacteurs zover gekregen dat zij hem het lied 'Yesterday' nazongen. Steketee, wiens kamer niet ver van de redactie buitenland verwijderd was, vroeg zich af wat hij toch hoorde en deed de deur open, waar de voltallige redactie buitenland gedirigeerd door Ten Harmsen van der Beek uit volle borst stond te zingen. Steketee sloot de deur weer, liep terug naar zijn kamer en belde vanachter zijn bureau naar Gruijters met de vraag of die even wilde langskomen. Toen hij Gruijters voor zich had, vroeg hij even beminnelijk als altijd: 'Meneer Gruijters, muzikaal zal het wel in orde zijn, maar wat vindt u er verder van dat de redactie buitenland tijdens het maken van de krant onder leiding van een volontair een lied instudeert?' Gruijters vond bij nader inzien ook dat ze wat te ver waren gegaan.⁵⁵

Werk en privéleven liepen in elkaar over als een grote ontdekkingsreis, herinnert Woltz zich van de jaren zestig bij het Handelsblad.⁵⁶ De jongere redacteurs gingen samen naar de kroeg, meestal naar café Scheltema, dat slechts door de steeg het Keizerrijk van het Handelsblad gescheiden was. 'Er waren dagen dat je je nieuws afraffelde om vlug naar Scheltema te gaan,' herinnert Hofland zich.⁵⁷ Soms waren al voor zaktijd redacteurs bij de burens te vinden.

Naast drank speelde seks een rol in de ontdekkingstocht van de jonge redacteurs. Het waren de jaren van de seksuele vrijmaking en ook wat dat betreft waren de grenzen tussen werk en privé niet scherp te trekken. Vrouwen mochten door de hoofdredactie dan wel geweerd worden als redactrices, er waren altijd nog 'de meisjes van Documentatie' en de secretaresses van de directie en hoofdredactie. Men ging van het ene naar het andere bed en dat was ook een populair gespreksonderwerp.⁵⁸

Vernieuwing van de krant

Wat staat er in de krant? Voorbijgangers op de Nieuwezijds Voorburgwal lezen het Handelsblad in de vitrines, 1964.

Het Handelsblad zag er halverwege de jaren zestig heel anders uit dan bij het aantreden van Steketee in 1958. In tegenstelling tot de NRC ging het Handelsblad mee met de eisen die de professionalisering van de journalistiek stelde aan de opmaak en de indeling van de krant. De voorpagina werd begin jaren zestig een afspiegeling van het nieuws, doordat de meest nieuwswaardige artikelen er aangekondigd of samengevat werden. Ook werd het gebruik om de voorpagina te 'openen' met het belangrijkste nieuws onder een grote kop. Men streefde vanaf 1961 ook naar een vaste indeling van de krant, vaste rubrieken kregen zo mogelijk een vaste plaats en korte berichten werden gegroepeerd. Zo kon de lezer veel makkelijker dan voorheen zijn weg in de krant vinden.

Ook op inhoudelijk vlak vernieuwde de krant zich. Steketee nam niet alleen talent aan, maar gaf het ook de ruimte. Ook al beperkten zijn eigen journalistieke ideeën zich voornamelijk tot journalistieke stijl, hij stond open voor inhoudelijke vernieuwing die voorgesteld werd door journalisten wier capaciteiten hij hoog aansloeg. De belangrijkste schepping uit het tijdperk-Steketee was ongetwijfeld het Supplement. Op 17 september 1960 verscheen de zaterdagkrant voor het eerst met dit aparte tweede katern, dat zich met tijdschriftachtige artikelen en een opvallende, moderne vormgeving onderscheidde van de dagkrant. Was het gegeven van een bijvoegsel voor het Handelsblad een belangrijke vernieuwing, voor de Nederlandse journalistiek was het dat bepaald niet: toen het Handelsblad met het Supplement uitkwam, verscheen Het Parool al zeven jaar op zaterdag met ps. Wel vernieuwend was de vormgeving, die afgestemd was op lezers met een 'gedistingeerde smaak'.⁵⁹ Modern was ook dat alle artikelen in het Supplement gesigneerd werden, iets wat in de dagkrant nog slechts bij uitzondering gebeurde.

De verschijning van het Supplement was sinds januari 1960 voorbereid. De dertigjarige A.L. (Bob) Bouma, een van de redacteurs die het oor van Steketee hadden, kreeg de leiding. Rob Soetenhorst werd er redacteur. Het Supplement opende steeds met een paginagroot artikel dat doorliep op de tweede pagina. Voor het openingsartikel van het eerste Supplement trok Wout Woltz de Noordoostpolder in, waar hij de vooroordelen van stedelingen ten aanzien van boeren toetste aan de werkelijkheid. Woltz zou vaak de opening van het Supplement schrijven. In het voorjaar van 1961 schreef hij een sceptisch artikel over de Morele Herbewapening, een christelijk-messianistische en anticommunistische

beweging die ook in Nederland vooraanstaande vertegenwoordigers had. Woltz toonde aan dat deze beweging zich niet bekommerde om de morele verheffing van de gewone man, maar zich richtte op invloedrijke personen om haar macht te vergroten; hij toonde aan dat de successen van de beweging in Nederland grotendeels verzonnen waren, dat op journalisten en vertegenwoordigers van de kerk druk uitgeoefend werd om de beeldvorming positief te houden en dat men niet openstond voor enige kritiek. Het artikel sloeg in als een bom. Steketee schermde zijn verslaggever af van een boze buitenwereld door hem aan te raden zich een aantal dagen schuil te houden.⁶⁰

Steketee stelde op 21 september 1960 tevreden vast dat het eerste Supplement 'allerwegen grote indruk gemaakt' had.⁶¹ Oud-hoofredacteur van de NRC en hoogleraar communicatiewetenschappen M. Rooij, die op 19 maart 1962 te gast was op een redactievergadering, prees het Supplement, dat volgens hem deskundige uitwerking van actuele vraagstukken bood en tegelijkertijd prettige leesstof voor het weekend was.

Stoomvechtwagens

Van eind januari tot begin april 1961 verscheen in het Supplement de serie 'Stoomvechtwagens'. Deze imaginaire, door stoom voortgedreven gevechtsvoertuigen met namen als Golubtsjik III en Maaier I waren verzonnen en getekend door Hofland. De tekening ging steeds vergezeld van een tekst, waarin het voertuig beschreven werd, een al even fantastische uitvinder opgevoerd werd en technische gegevens zoals de keteldruk, het aantal bemanningsleden en het dienstgewicht werden vermeld. Ook kwam een (gefingeerde) correspondentie op gang, waarin briefschrijvers klaagden over deze 'belazerij' of juist enthousiast nieuwe gegevens aandroegen. Het was tekenend voor de anarchistische vrijheid die in die jaren op de redactie van het Handelsblad heerste dat dit soldaatje spelen de ruimte kreeg.

Wanneer Steketee weer eens op reis was, werd het Supplement vaak geopend met een reportage van zijn hand. Op 16 november 1963 opende het Supplement bijvoorbeeld met een artikel van de hoofredacteur over 'het rassenvraagstuk' naar aanleiding van zijn verblijf in Birmingham, Alabama. Meestal verscheen tijdens zijn reis een hele reeks artikelen, zoals de serie 'De Sowjet-Unie in de maalstroom', toen Steketee in de zomer van 1965 een reis van enige weken door de Sovjet-Unie maakte, en de serie 'Naar de bocht van de Guinee', toen hij iets eerder dat jaar een bezoek aan West-Afrika bracht. Tijdens dit bezoek ging Steketee met de nacht-

trein van Abidjan, de toenmalige hoofdstad van Ivoorkust, naar Ouagadougou. Een andere hoofdredacteur die gelijktijdig door West-Afrika reisde, verkoos het vliegtuig, terwijl Steketee het een buitenkansje vond om de regio vanuit de trein te zien. Zo had hij eerder door de Verenigde Staten per Greyhound-bus gereisd. Van de 31-urige treinreis naar Ouagadougou schreef Steketee een onderhoudend verslag; hij deelde de wagon met de keizer der Mossi, een volk van twee miljoen zielen uit wat toen nog Opper-Volta heette.⁶²

Ouwewijvenjargon

Naast het verlangen de wereld te zien, was de drang om te schrijven een belangrijke drijfveer voor Steketee om hoofdredacteur te worden. Onder zijn voorganger Planten werd het hoofdartikel door de adjunct-hoofdredacteurs en de parlementaire redacteur geschreven; Steketee schreef het merendeel van de hoofdartikelen zelf. Alleen als een ander duidelijk deskundiger was op een bepaald terrein liet Steketee het commentaar aan hem over. Zo bleef Van Galen tot zijn vertrek in 1961 de hoofdartikelen op economisch vlak schrijven. Abspoel viel na het aantreden van Steketee nog maar zelden de eer te beurt; Steketee vond hem te conservatief. Op het gebied van de binnenlandse politiek schreef Steketee de hoofdartikelen graag zelf; hij was ook vaak op de perstribune van de Tweede Kamer te vinden.

Ook al had Steketee geen journalistieke achtergrond, hij had wel professionele ervaring met schrijven want hij was plaatsvervangend rechter in Haarlem geweest. Zijn hoofdartikelen schreef Steketee alsof het vonnissen waren: hij ging ervan uit dat elke zaak ten minste twee kanten heeft en de waarheid vaak in het midden ligt. Steketee schreef vloeiend, maar ook gedragen; hij kon het bijvoorbeeld hebben over 'de woedende baren der partijpolitieke vernieuwing'.⁶³

Naast de rechter was in zijn commentaren ook de dominee te herkennen: de toon was enigszins zalvend. Het studentenblad *Propria Cures* wees op 29 april 1961 op het 'ouwewijvenjargon' en het overvloedige gebruik van spreekwoorden in de hoofdartikelen van het Handelsblad en concludeerde: 'Als een journalist slechts uit zijn woorden kan komen met behulp van gemeenplaatsen, dan moet hij theoloog worden'.⁶⁴ Toch was er duidelijk een breuk te zien met de periode-Planten. De hoofdartikelen die onder verantwoordelijkheid van zijn voorganger geschreven werden, besloegen vaak een hele kolom. Steketee wilde af van deze lange lappen. Hij streefde naar 'korte en kernachtige hoofdartikelen, vaak met polemische elemen-

ten' waarin 'een wat pittiger toon dan voorheen werd aangeslagen'.⁶⁵ Inderdaad verschenen vanaf 1961 meerdere, korte commentaren onder elkaar in de linkerkolom van de opiniepagina. De hoofdredacteur van de Gelderlander, Louis Frequin, die op 19 november 1962 als gast uitgenodigd was om zijn mening over het Handelsblad te geven, sprak zijn waardering uit voor de 'korte hoofdartikelen, die tot denken prikkelen'. Maar naarmate de kloof tussen links en rechts zich in de loop van de jaren zestig verdiepte, luidde de kritiek steeds vaker dat de hoofdredactionele commentaren van het Handelsblad de kool en de geit spaarden. Zo merkte de chef kunst, Ben Stroman, op de redactievergadering van 27 oktober 1965 op dat de hoofdartikelen te veel een opsomming van argumenten en mogelijke opinies waren, maar geen eigen standpunt weergaven.

Struisvogelpolitiek

Het streven naar korte en opiniërende hoofdartikelen was onderdeel van de profilering van pagina 3 als opiniepagina. Het Handelsblad had al sinds 1935 naar Angelsaksisch voorbeeld een 'editorial page' waar het hoofdartikel stond. Onder Steketee kregen het hoofdartikel, het 'Dagelijks commentaar' en de politieke prent hun vaste plaats op de drie, maar ze vulden samen nog niet de helft van de pagina. Vanaf 1961 was het de bedoeling om ook de resterende ruimte te vullen met opiniërende bijdragen. Scherpe analyses wilde Steketee, waarin duidelijk stelling werd genomen op grond van een goed gefundeerd betoog.⁶⁶ Pas toen redacteur Hans van Mierlo in 1963 met deze taak belast werd, groeide de drie uit tot de eerste volwaardige opiniepagina in de Nederlandse journalistiek. Hier troefde men Het Parool af, wat de geschiedschrijvers van die krant overigens is ontgaan.⁶⁷ Het lukte trouwens niet altijd om de opiniepagina waar te maken: soms werd de pagina als uitwijkplaats gebruikt voor een reportage of ander omvangrijk artikel waar elders in de krant geen ruimte voor was. In het najaar van 1965 besloot de hoofdredactie uit ruimtegebrek de 'dwang tot opiniëren' voor het variërende gedeelte te laten schieten.⁶⁸

In maart 1961 verscheen op de opiniepagina een ongesigioneerde serie artikelen die de krant zeshonderd abonnees zou kosten.⁶⁹ De artikelen waren van de hand van de hoofdredacteur die een reis door Nieuw-Guinea maakte. In de reportages liet Steketee zich zeer kritisch uit over het Nederlandse beleid ten aanzien van Nieuw-Guinea. 'Struisvogelpolitiek' noemde Steketee het regeringsbeleid. Hij schetste hoe de hooggestemde idealen van het kabinet-De Quay over het verheffen van de Papoea's con-

trasteerden met de praktijk op het achterlijke Nieuw-Guinea, waar een slinkend korps bestuurders met volstrekt ontoereikende middelen maar wat moest zien te improviseren. Om het grootste eiland in de Stille Oceaan tot ontwikkeling te brengen waren financiële offers nodig die de Nederlandse krachten ver te boven gingen. Van Hollandse nuchterheid was in deze kwestie niets te merken, aldus Steketee, die in het slot van zijn serie de mythen waarop het beleid gebaseerd was één voor één doorprikte.

Steketee had zijn nek uitgestoken. De NRC en Trouw zouden pas een halfjaar later overstag gaan, terwijl De Telegraaf en Elseviers Weekblad bleven volhouden dat aan Soekarno geen strobreed kon worden toegegeven en ook de Tweede Kamer het regeringsbeleid bleef steunen. Hetzelfde gold voor het conservatieve lezerspubliek van het Handelsblad, waarvan een deel in het geweer kwam en zijn abonnement opzegde. De kritiek klonk ook door op de eerstvolgende aandeelhoudersvergadering, waar normaliter niet over inhoudelijke zaken werd gesproken.⁷⁰ Op de redactie vond men de hoofdredacteur, die de gevestigde mening trotseerde, moedig.⁷¹ Maar de commissarissen van het Handelsblad waren onaangenaam verrast met het dissidente geluid dat opklonk uit de kolommen van de krant. Voorlopig behield Steketee desondanks het vertrouwen van de Raad van Commissarissen, waarvan de bejaarde voorzitter, Chr.P. van Eeghen, grootmoedig tegen hem zei: 'U bent er geweest, u zult het wel goed gezien hebben.'⁷²

Twee jaar later leidde een reis van Steketee weer tot consternatie in de Raad van Commissarissen. Steketee wilde samen met redacteur Eric Boogerman naar Zuid-Afrika, een reis die bekostigd zou worden uit het lustrumfonds van de krant, dat hij als hoofdredacteur samen met directeur Drost beheerde. Steketee legde op 2 juli 1963 de financiering van het plan voor aan de vergadering van commissarissen. De commissarissen keerden zich bij die gelegenheid tegen het plan zelf. Zij vreesden dat de conclusies die Steketee in Zuid-Afrika zou trekken door een deel van de lezers afgekeurd zouden worden. Ook zouden de reportages de handelsbetrekkingen met Nederland schaden. 'Het ligt niet op de weg van de Nederlandse pers om het vraagstuk van de apartheid uitvoerig aan de orde te stellen,' was de mening van de Raad. Een goede krant geeft over elk onderwerp voorlichting en commentaar, was het weerwoord van Steketee, die zich op het standpunt stelde dat hij alleen voor de kosten van de reis verantwoording schuldig was aan de Raad, maar niet voor de redactionele inhoud. De commissarissen gaven uiteindelijk toch hun fiat aan de financiering, maar drukten Steketee op het hart het onderwerp met de grootst mogelijke omzichtigheid te behandelen.⁷³

De vernieuwingsdrang bij het Handelsblad aan het begin van de jaren zestig richtte zich naast het Supplement en de opiniëpagina ook op de financiële pagina's. De beursredactie van het Handelsblad registreerde louter wat voor de belegger van belang was. Naast de koerslijsten stonden er op de financiële pagina's verslagen van aandeelhoudersvergaderingen, samenvattingen van jaarverslagen en dividendvoorstellen. Voor zoiets onberekenbaars als nieuws was geen plaats in dit keurige overzicht van beursgegevens. De Graaf en zijn tweede man, de oudere redacteur H.A. Schoonman, misten een journalistieke inslag. 'Een boekhouder met een 7 voor Nederlands' noemde chef buitenland Gruijters zijn collega De Graaf.⁷⁴ B.W.L. (Ben) Greif, die als zoon van een commissionair in effecten over de benodigde specialistische kennis beschikte om in 1962 voor de beursredactie te mogen komen werken, herinnert zich hoe zijn chef in verwarring kon raken als zich in een belangrijk bedrijf een acute crisis voordeed – wat moesten ze daar nu over berichten?⁷⁵

Vanaf het begin van de jaren zestig werden er pogingen gedaan de financiële rubriek te verbreden. De bedoeling was volgens Steketee 'van de beursrubriek in engere zin een financieel-economische rubriek in ruime zin te maken.'⁷⁶ Steketee deed de beursredactie dan ook de suggestie om jaarverslagen zo beknopt mogelijk te behandelen en om interviews en bedrijfsreportages op te nemen – het laatste niet slechts naar aanleiding van een persconferentie.⁷⁷ In zijn memorandum voor de jaarlijkse redactievergadering van 1961 schreef Steketee optimistisch dat de 'financieel-economische pagina's momenteel in stadium van verblijvende ontwikkeling' waren. Een jaar later moest hij constateren dat het van de beoogde verbreding nog niet gekomen was. Ruimtegebrek en het feit dat de structuur van de beursredactie er nog niet op toegerust was, waren daaraan debet volgens de hoofdredacteur.⁷⁸ In feite ging het om een lijdzaam, maar succesvol verzet van de leiding van de beursredactie.

Gaandeweg kwamen er wel meer sociaal getinte reportages in de krant; zo werd bij een faillissement niet langer slechts over de koersval bericht, maar bracht men ook het sociale verhaal dat erachter schuilging. Ben Greif herinnert zich dat hij in 1966 samen met Hans van Mierlo het dramatische faillissement van de bank Teixeira de Mattos versloeg, een rubriekoverschrijdende samenwerking die bijzonder was. Dit soort reportages verscheen echter niet op de financiële pagina's, maar bij binnenland. Zo had John Jansen van Galen, die van 1965 tot 1968 verslaggever van het Handelsblad was, het sociaal-economische nieuws in zijn portefeuille omdat de beursredactie dat niet tot haar taak rekende.⁷⁹

4.6

Laisser faire

Staking van het technische personeel van het Handelsblad in 1961.

Voor Steketee was de eigen verantwoordelijkheid van iedere redacteur het uitgangspunt bij het leiden van de krant.⁸⁰ Paradijselijke vrijheid is dan ook wat redacteurs als Blokker en Van Mierlo zich herinneren van het werken bij het Handelsblad onder Steketee.⁸¹ Voor getalenteerde redacteurs met een eigen rubriek pakte dit klassiek-liberale *laissez faire* goed uit, maar het wreekte zich daar waar meer regie geboden was, zoals bij de modernisering van de financiële pagina's.

Het gebrek aan centrale regie betekende ook dat een gewone redacteur, zonder eigen rubriek, gebukt kon gaan onder de ongecontroleerde macht van zijn chef. Zo zuchtte sportredacteur S.J. (Siet) IJdema, en later ook D. (Dick) Ariese, onder het juk van B.M. (Barend) Schilperoort, die alle leuke klussen voor zichzelf hield.⁸² Net als Cottaar van de NRC was Schilperoort een autoriteit, die bekendheid genoot vanwege zijn nevenfuncties bij de radio en televisie en in de sportwereld. Zo was Schilperoort consul van de Koninklijke Nederlandse Wierlerunie. Volgens columnist Nico Scheepmaker beëfdde scheidsrechters voor hem vanwege zijn wedstrijdverslagen.⁸³ Hij was niet iemand die zich met het soort opbouwende suggesties dat Steketee deed, liet bijsturen. Toen er tijdens de Olympische Spelen van 1968 in Mexico studentenrellen uitbraken, die bloedig werden neergeslagen, en Steketee telefonisch aan Schilperoort vroeg om daarvan in de krant verslag te doen, was deze daar eenvoudigweg niet toe bereid: 'Ik ben geen verslaggever.'⁸⁴

Centrale regie ontbrak niet alleen bij de redactie, maar ook in het bedrijf in zijn geheel. De coördinatie met de technische diensten liet dan ook te wensen over. De zetters en de drukkerij van het Handelsblad waren sinds 1945 overbelast, aangezien er veel zet- en drukwerk voor derden werd uitgevoerd om de begroting sluitend te krijgen. Voor de eigen krant was er daardoor te weinig zetcapaciteit voor actuele kopij, wat betekende dat juist bij de meest nieuwswaardige artikelen de selectie het strengst was. Ook werden er door tijdsdruk veel fouten bij het zetten en opmaken van de krant gemaakt, terwijl het uiterlijk van de krant toch al te lijden had van de versleten machines.⁸⁵ Vanwege de overbezette technische afdeling en de weinig gedisciplineerde redactie bezat het zakschema weinig dwingende kracht. De krant kwam vaak te laat van de persen en werd dan ook te laat bezorgd. Naast het overlijden van abonnees was in de tweede helft van de jaren zestig de falende bezorging een van de voornaamste redenen om het Handelsblad op te zeggen.⁸⁶

Steketee bracht enige verbeteringen aan in de organisatie van de krant. Hij stelde prijs op een regelmatig overleg met de redactiechefs, dat vanaf 1962 elke maandagmiddag om drie uur plaatsvond. Hier werd de krant van de voorgaande week geëvalueerd en werden ideeën voor reportages en hoofdartikelen voor volgende edities besproken. Steketee hoopte zo de intensieve bemoeienis van de verschillende chefs met de krant in zijn geheel te verzekeren en tot 'een meer doordachte, systematisch voorbereide krant' te komen.⁸⁷ De maandagbesprekingen waren bestemd voor de hoofdredactie, voor de chefs van deelredacties en voor redacteurs met een zelfstandige rubriek. Gewone redacteurs woonden alleen de jaarlijkse redactievergadering bij, die onder leiding van Steketee traditie werd.⁸⁸ Op de jaarlijkse redactievergadering luisterde men naar de uiteenzetting van Steketee en was er gelegenheid voor het stellen van vragen, maar het redactionele beleid stond niet werkelijk ter discussie. Onder invloed van de democratiseringsbeweging groeide in de loop van de jaren zestig, vooral onder de jongere redacteurs, de behoefte aan inspraak. Jongeren begonnen zich op de redactie nadrukkelijker te manifesteren. De oude garde keek hen nog wel op de vingers, maar groeiend was hun gevoel 'De krant is van ons!'⁸⁹

De rest van dit hoofdstuk is gewijd aan drie hoogoplopende kwesties midden jaren zestig, die alle drie bepalend zijn geweest voor het Handelsblad: de kwestie-Blokker in 1964, de kwestie-Claus in 1965 en de verslaggeving over Provo met het ontstaan van D'66 als gevolg daarvan in 1966. Abonnees zagen in deze drie kwesties achtereenvolgens drie deugden bedreigd: godsvrees, Oranje-liefde en loyaliteit aan de partij. De regenten van de krant kwamen elke keer in het geweer. Jongere redacteurs bedreven een nieuw soort journalistiek en engageerden zich met het straatprotest. De hoofdredacteur speelde een wisselende rol: in de ene kwestie was hij zelf de aanleiding tot de controverse en in de andere kwestie verwoordde hij juist het standpunt van de gevestigde orde. In alle gevallen stelde hij zich onafhankelijk op en liet hij anderen daartoe ook de ruimte.

4.7

Beeldreligie

Jan Blokker (1927-2010) in 1964, het jaar dat de sketch 'Beeldreligie' werd uitgezonden.

De werkring van Jan Blokker strekte zich ook uit buiten de krant. Zo maakte Blokker een filmrubriek voor de VARA. In 1963 raakte hij betrokken bij een nieuw programma van de VARA. *Zo is het toevallig ook nog eens een keer* heette dit satirische programma, waaraan ook andere progressieve geesten meewerkten, zoals de schrijver Gerard van het Reve en Joop van Tijn en Rinus Ferdinandusse, beiden redacteur van Vrij Nederland. Al voor de eerste uitzending was *Zo is het...* veelbesproken in de pers. Paste het programma, dat was gebaseerd op *That Was The Week That Was* van de BBC, wel binnen de Nederlandse verhoudingen, vroeg men zich af. In Nederland waren mensen van verschillende overtuiging gewend om langs elkaar heen te leven, men zocht de confrontatie niet. In het publieke debat werd een respectvolle toon aangehouden en het was niet gebruikelijk om vooraanstaande figuren het mikpunt van spot te maken. De eerste aflevering op zaterdagavond 9 november 1963, waarin het woord 'ouwehoer' in de mond genomen werd, deed meteen veel stof opwaaien: 'schandelijk', 'kwetsend' en 'antipathiek' waren de kwalificaties voor deze uitzending. Er waren ook aanmoedigingen. Televisierecensent R. Toubert van het Handelsblad vond het programma van zijn collega Blokker hier en daar wel wat melig, maar hij loofde de geest achter het programma: de samenstellers van *Zo is het...* durfden de gunst van bepaalde kijkersgroepen op het spel te zetten. Eindelijk een programma op de Nederlandse televisie dat niet angstvallig de kool en de geit spaart, oordeelde hij in zijn rubriek 'Ether-Meter'.⁹⁰ Ook de NRC verwelkomde het programma geestdriftig.

In het Supplement van zaterdag 23 november stond een ironiserend artikel van Wout Woltz over *Zo is het...*, waarin hij schreef: 'Jan Blokker zal zijn medewerking aan het programma moeten staken, omdat zijn Hoofredactie zelfs de schijn wil vermijden dat de objectiviteit van recensies in het Algemeen Handelsblad over "*Zo is het...*" in gevaar zou kunnen raken.' Dit bericht werd gretig door andere kranten overgenomen. Het was tekenend voor de vrijheid die de redacteurs van het Handelsblad onder Steketee genoten dat Woltz een dergelijke sarcastische passage kon opnemen. Blokker was inderdaad meteen na de eerste uitzending bij Steketee op het matje geroepen. De hoofdredacteur had hem te verstaan gegeven dat hij hem toestemming had behoren te vragen voor werk buiten de krant. Blokker had tegengeworpen dat dergelijke schnab-

bels heel gewoon waren; hij maakte ook al een filmrubriek voor de VARA. Steketee liet de kwestie verder rusten. Het leek geen groot probleem, tot de derde aflevering op zaterdag 4 januari 1964 de Nederlandse samenleving op haar grondvesten deed schudden.

In de voorafgaande jaren had de televisie zich razendsnel verspreid. Telde Nederland in 1960 nog geen half miljoen televisietoestellen, in 1965 waren het er al ruim twee miljoen.⁹¹ Vele families zaten elke avond aan de buis gekluisterd, welke omroep ook zendtijd had. Zeker op zaterdagavond. Naar de tweede aflevering van *Zo is het...* keek volgens het NIPO bijvoorbeeld 45 procent van de volwassen Nederlanders; dat was bijna iedereen die over een televisie beschikte.⁹² In de derde aflevering, op zaterdag 4 januari 1964, werd deze nieuwe verslaving op de hak genomen. 'Beeldreligie' heette de sketch waarin de televisie aanbeden werd met gepersifleerde Bijbelteksten: 'Geef ons heden ons dagelijks programma' en 'het Beeld is tot de mens gekomen en heeft de mens gevormd naar zijn evenbeeld'. Terwijl er daken met televisieantennes in beeld kwamen, luidde het commentaar: 'Van alle kerken en kapellen wenkt blijmoedig verkondigend het kruis.'

Blasfemie

Het regende reacties. Men was diep verontwaardigd over het gebruik van Bijbelteksten en christelijke symbolen. De eerste drie dagen ontving de VARA twaalfhonderd ondertekende brieven, los van anonieme scheldbrieven, die meteen in de prullenbak verdwenen. Geschokte kijkers belden al gedurende de uitzending zaterdagavond naar de VARA, en ook naar de politie, en de volgende dag zelfs naar de minister-president. Zondagochtend hekelden predikanten en priesters de uitzending in hun preek. Zondagavond liet premier Marijnen bekendmaken dat de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, mr. Th.H. Bot, maatregelen overwoog om dergelijke programma's voortaan van de televisie te weren. Maandag was het voorpaginanieuws in de kranten. 'Bijbelteksten in persiflage', kopte de Volkskrant, die de VARA vergeleek met het smerigste boulevardblad denkbaar.⁹³ Blasfemie die alle perken te buiten gaat, oordeelde Trouw in het hoofdredactionele commentaar en De Tijd-Maasbode vond dat de VARA vrijheidsbeperking over zichzelf afriep. Maar niet alleen de confessionele kranten reageerden getergd. Ook de populaire kranten haalden fel uit. Zowel De Telegraaf als het Algemeen Dagblad wijdde zijn hoofdredactioneel aan 'Beeldreligie', de een onder de kop 'Kwetsend', de ander onder de kop 'Ergerlijk'.

De liberale en socialistische kranten waren genuanceerder in hun oordeel. Enerzijds was er begrip voor de gekwetste gevoelens, anderzijds klonk er kritiek op de overtrokken reacties. Volgens Toubert, de televisie-recensent van het Handelsblad, die na de eerste aflevering van *Zo is het...* de programmamakers nog met klem had opgeroepen hun toon niet te matigen en juist meer controversiële ideeën op te nemen, was het 'een misverstaan van het religieus besef van grote gedeelten van het Nederlandse volk, wanneer men cabaret-kritiek in een vorm giet, die op zichzelf al bij voorbaat die gevoelens kwetst'. Hij stelde in zijn rubriek 'Ether-Meter' vast dat de sketch daarmee zijn doel voorbijgeschoten was.⁹⁴ Ook Het Parool van 6 januari concludeerde dat voor het gegeven doel, het schokken van de verslaafde kijker, niet het meest geschikte middel was gekozen, en dat daardoor anderen geschokt waren dan bedoeld. Het 'gejoel der gekwetsten' stond echter niet in verhouding tot die beoordelingsfout, aldus Het Parool. De socialistische partijkrant Het Vrije Volk oordeelde eveneens dat de VARA 'voor een goede bedoeling de verkeerde vorm heeft gekozen'. 'Wij zijn er niet tegen, dat [...] er onrust wordt veroorzaakt in een soms wat gezapige samenleving. Wij zijn er beslist tegen, dat er gekwetst wordt, ook al is dat onbedoeld.'

Hetze

Volgens de vaste televisiecommentator van de NRC richtte *Zo is het...* zich bewust op de goede verstaander, maar aangezien televisie door de nog beperkte uitzendmogelijkheden een monopolistisch medium was, waar iedereen – ook de minder goede verstaander – naar keek, kon men zich bij de NRC voorstellen dat er voor sommigen een grens was overschreden. In feite was er volgens de NRC tijdens de sketch geen onvertogen woord gevallen. Bij de beoordeling van het programmaonderdeel moest niet worden vergeten dat het om een satire ging. De prompte reactie op de 'vox populi' van minister Bot deed de NRC dan ook merkwaardig aan; voor maatregelen ontbrak volgens de krant elke rechtsgrond.⁹⁵

Het hoofdartikel van het Handelsblad van dinsdag 7 januari was een kritische reactie op het optreden van fractievoorzitters van de regeringspartijen de voorafgaande dag, toen deze vier heren de minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen schriftelijk vroegen waarom hij de uitzending niet meteen had laten afbreken en welke maatregelen hij ging nemen om zulke aanstootgevende programma's in het vervolg van het scherm te weren. Volgens het Handelsblad hadden de heren met hun verontwaardigde vraag waarom de minister niet direct had ingegrepen

zich op een bijzonder gevaarlijke weg begeven. Dat de drie confessionele fractievoorzitters zich zo hadden laten gaan, kon men bij het Handelsblad nog wel begrijpen. 'Maar van de liberale heer Geertsema hadden wij iets meer bezonkenheid verwacht. En meer waardering voor de vrijheid van het woord.'

De NRC verweet de volgende dag, woensdag 8 januari, in het 'Kritische commentaar' de politici en enkele dagbladen met hun reacties de sfeer te hebben verziekt. Onder de kop 'Van de hitte in de hetze' wierp men de vraag op 'wat een groter gevaar heeft opgeleverd voor de openbare orde en de goede zeden: de uitzending zelf en haar onmiddellijke effect, of de sfeer die door de reacties op de uitzending is ontstaan'.⁹⁶ Met de hetze die ontketend was, doelde men op de stroom van scheldbrieven en bedreigingen die Blokker en zijn collega's overspoelde. Er waren vele uiterst onfrisse reacties: verwijzingen naar de Joodse achtergrond van sommige programmamakers in de trant van 'Dit is erger dan Auschwitz', telefonische bedreigingen en zelfs een envelop met een drol erin.

Naar aanleiding van de buitengewoon agressieve reacties gaf De Bezige Bij een boekje uit getiteld *Pays Bah!* Het betrof een bloemlezing met op de rechterbladzijden onder de kop 'RECHTS' steeds de oproepen tot censuur en straf, de scheldbrieven, de beledigingen en bedreigingen aan het adres van de makers van *Zo is het...*, en op de linkerpagina's onder de kop 'LINKS' steeds het verweer van progressieve geesten, zoals de schrijver Harry Mulisch en de journalist Han Lammers, maar ook van verlichte vertegenwoordigers van het kerkelijk gezag, zoals de bisschop van Den Bosch, W.M. Bekkers. De bloemlezing toonde hoe de geesten zich midden jaren zestig scheidden: links kwam tegenover rechts te staan. Deze scheiding der geesten spleet ook het Handelsblad in tweeën: aan de linkerkant stond een groot gedeelte van de redacteuren, met name de jongeren en aan de rechterkant stond een minderheid van de redacteuren, maar het leeuwendeel van de lezers, onder wie ook de bestuurders van de krant, de leden van de Raad van Commissarissen.

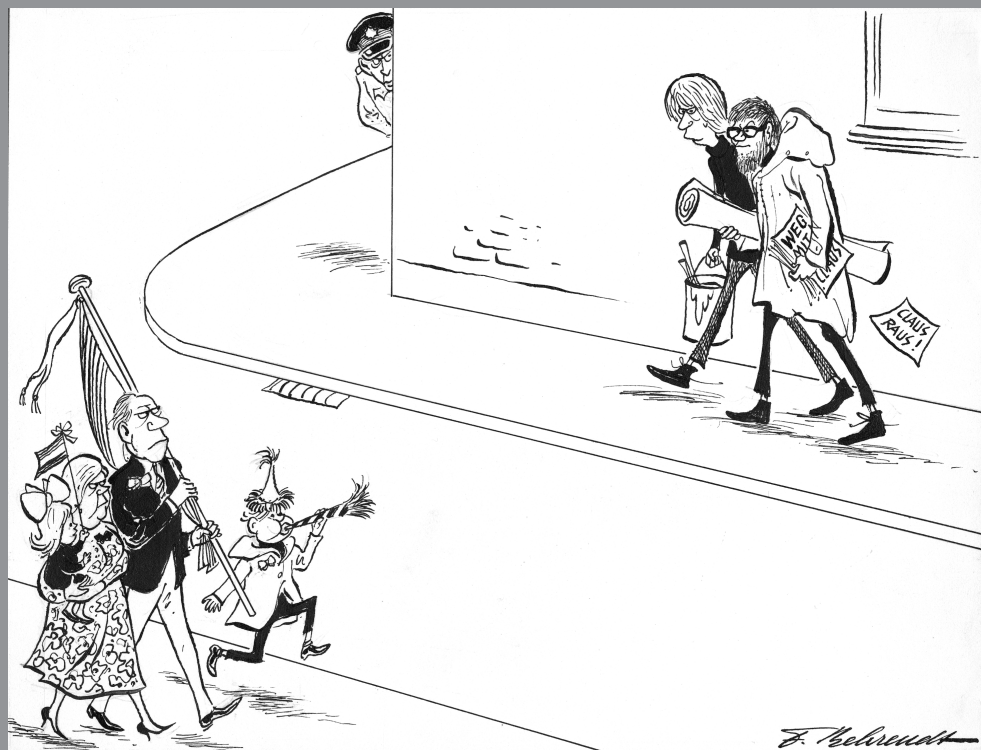
Rechts kwam bij het Handelsblad in het geweer. Abonnees schreven brieven waarin zij de personele verbintenis van een Handelsblad-redacteur met een verderfelijke VARA-programma aan de kaak stelden.⁹⁷ Commissarissen oefenden druk uit op de directie en hoofdredactie om Blokker te ontslaan of hem zich tenminste terug te laten trekken uit het gewraakte programma. Ook van de kant van Elsevier, dat met Elseviers Weekblad een drukorder bij het Handelsblad ondergebracht had die van wezenlijk belang was voor het voortbestaan van het bedrijf, werd gezinspeeld op het ontslaan van de 'rode' Jan Blokker.⁹⁸

Hoe reageerde Steketee onder deze druk? De hoofdredacteur deed een dringend beroep op Blokker zich uit het programma terug te trekken. Toen Blokker dit niet deed, lag het voor de hand dat Steketee hem zou ontslaan, maar dat deed hij niet. Hij stelde Blokker geen ultimatum. Steketee was er de man niet naar om het conflict op de spits te drijven. Hij bleef onder alle omstandigheden een heer, die alles als heren onder elkaar wilde oplossen. De hoofdredacteur wilde zijn begaafde redacteur en diens cursiefjes niet kwijt. Blokker hield zich koest en deed gewoon zijn werk, waarbij hem door Steketee geen strobreed in de weg werd gelegd.

Zijn terughoudende opstelling bracht Steketee in aanvaring met de commissarissen. De eerste vergadering van de Raad na de uitzending van 'Beeldreligie', op woensdag 12 februari, was er sprake van een collectieve behoefte bij de commissarissen om de bevoegdheden van de hoofdredacteur af te bakenen, waarbij de ene commissaris verder wilde gaan dan de andere. Hoewel het televisieprogramma *Zo is het...* niet in de notulen genoemd wordt, is het wel aannemelijk dat de commotie over 'Beeldreligie' de aanleiding was voor de discussie over 'het redactionele aspect'. Commissaris jhr. M.F. van Lennep, die vanaf de volgende vergadering Van Eeghen als voorzitter zou opvolgen, begon met de vaststelling dat zijn collega's en hij de plicht hadden in te grijpen 'wanneer bepaalde zaken op redactioneel gebied een groot deel van de lezers van de krant verwijderen'. Het was de taak van de Raad de beginselen van de krant in stand te houden. Commissaris en grootaandeelhouder ir. H.R. van Biema, die al 35 jaar lang lid van de Raad was, ging zelfs zover zich af te vragen of het niet noodzakelijk was 'dat commissarissen ten aanzien van redactionele aangelegenheden meer leiding en advies aan de hoofdredacteur geven en daarbij ook preventief optreden'. Steketee zette zich schrap tegen deze aantasting van zijn positie. Hij verwees naar het proefschrift van Maarten Rooij, de voormalige hoofdredacteur van de NRC, waarin deze naar voren had gebracht dat een hoofdredacteur juridisch gezien een geheel eigen verantwoordelijkheid had voor de redactionele inhoud van zijn blad. De komende en gaande voorzitter drukten de hoofdredacteur op het hart meer contact met de commissarissen te zoeken, maar tot een regeling van die contacten kwam het niet. Veelbetekenend was dat Steketee zijn grote waardering uitsprak voor het beleid van de Raad ten aanzien van Nieuw-Guinea drie jaar eerder, toen hem de vrijheid was 'gelaten zijn persoonlijke mening uit te spreken in de krant, ook al ging deze dwars tegen de gevestigde mening in en heeft het abonnees gekost'. Toen had hij van de commissarissen het vertrouwen gekregen dat hij nu kennelijk miste.

4.8

De kwestie-Claus

De tekenaar van het Handelsblad, Fritz Behrendt, toont in deze tekening uit 1966 de tegenstrijdige gevoelens die het huwelijk van Beatrix en Claus losmaakte onder de Nederlandse bevolking.

Anderhalf jaar na de uitzending van de sketch 'Beeldreligie' kwam de relatie tussen hoofdredacteur en commissarissen opnieuw onder spanning te staan. Waren Blokker en zijn collega-programmamakers van *Zo is het...* met 'Beeldreligie' beschuldigd van godslastering, in de volgende affaire werden Steketee en zijn collega Stempels van de NRC beticht van majesteitsschennis. Het ging om de hoofdartikelen die zij schreven naar aanleiding van de officiële verloving van prinses Beatrix met Claus von Amsberg. Deze schoten conservatieve lezers van beide kranten in het verkeerde keelgat.

'Zeg-je-Handelsblad-op'

De foto van de prinses en haar geliefde, die van buiten de kasteeltuin met een telelens genomen was en op 5 mei 1965 in De Telegraaf verscheen, maakte van de romance een publiek feit en bespoedigde daarmee de verloving aanzienlijk. Hoewel de fotograaf en De Telegraaf felle kritiek te verduren kregen van andere kranten voor het nemen en plaatsen van de foto, stortte het merendeel van deze kritische kranten zich vervolgens gretig op de romance. De NRC vormde met haar terughoudende opstelling een uitzondering. Het liefdesleven van Beatrix zag men bij de NRC als een privézaak waarin men niet hoorde te treden. Twee dagen na de scoop van De Telegraaf kondigde de NRC in een hoofdartikel aan dat zij pas weer op de zaak terug zou komen als er sprake was van een officiële verloving. De redactie van het Handelsblad trakteerde de lezers in de tussentijd wel op allerlei nieuwtjes rond de mogelijke huwelijkskandidaat. Zo kwam men uit het Handelsblad te weten dat Claus een gerieflijk ingericht appartement en een blauwe Porsche had.⁹⁹ De NRC liet zich inderdaad pas op zaterdag 26 juni weer uit over de kwestie, toen bekend was geworden dat de maandag daarop de verloving van Beatrix en Claus officieel bekend zou worden gemaakt. Na al die weken zwijgen was het commentaar van de krant niet mis te verstaan. Stempels schreef in het hoofdartikel dat de minister-president 'heel wat nieuws' te vertellen zou moeten hebben om de conclusie te rechtvaardigen dat het huwelijk wettelijk kon worden goedgekeurd. 'Wat tot nu toe bekend is geworden leidt ons allerminst tot zo'n conclusie,' aldus de NRC. Het Handelsblad wijdde twee etmalen later, op de dag van de officiële verloving, het hoofdartikel aan de kwestie. In tegenstelling tot de NRC trok het Handelsblad

niet in twijfel of het huwelijk wettelijke goedkeuring verdiende. Het was ook niet de verloofde, maar de prinses zelf die het in het hoofdartikel van Steketee moest ontgelden.¹⁰⁰ Steketee schreef dat Beatrix met haar 'zelfbewuste, impulsieve en onbuigzame karakter' nog geen blijk had gegeven van eenzelfde deemoedige en democratische instelling als haar moeder, terwijl de tijdgeest daar juist om vroeg. De elf jaar oudere Von Amsberg zou met zijn 'beschouwelijk en evenwichtig karakter' volgens het Handelsblad dan ook 'nog lang niet de slechtste keuze' zijn; hij kon haar 'leiden daar, waar haar eigen eigenschappen haar mogelijkwijze op een dwaalspoor zouden hebben gebracht'. De vrijmoedige woorden die de hoofdredacteur zich hier veroorloofde ten aanzien van de troonopvolgster waren in de toenmalige verhoudingen ongehoord. Volgens Steketee had de huwelijkskeuze van Beatrix en haar twee zusjes, die ook een omstreden keuze hadden gemaakt – de één met een katholieke prins en de ander met een gewone Nederlandse burger –, Nederland plotseling bewust gemaakt van het feit 'dat de koninklijke familie een gezin is als elk ander'.¹⁰¹ Menig lezer van het Handelsblad was aan die conclusie echter in het geheel niet toe. Onder de abonnees ontstond naar aanleiding van het hoofdartikel grote beroering. In het Gooi moedigde men elkaar aan het abonnement te beëindigen onder het motto 'Zeg-je-Handelsblad-op'.¹⁰² Boze brieven en opzeggingen werden met stapels tegelijk bezorgd op de Nieuwezijds Voorburgwal.

Het 'droit divin'

Een week na de verloving kregen Steketee en Stempels een zeer kritische brief van de president-commissaris van de NDU, Feith, waarin deze nog eens uiteenzette dat hun beider hoofdartikelen 'in brede kring verwondering en teleurstelling gewekt' hadden.¹⁰³ Steketee werd door Feith verweten 'op ongepaste familiale wijze [...] over het Koninklijk Gezin en in het bijzonder over Prinses Beatrix te hebben geschreven'. Een aantal dagen later had Feith een 'langdurig' en 'diepgaand onderhoud' met beide hoofdredacteurs, waarna hij blijkens een tweede brief aan hen tot een 'meer gefundeerd oordeel' kwam. In deze brief van 19 juli toonde de president-commissaris begrip voor de positie van Steketee en Stempels als hoofdredacteur. Hij was nu tot de overtuiging gekomen 'dat de kritiek en de bedenkingen zijn ingegeven door een grote liefde voor ons Koningshuis en door een bezorgdheid voor de gevaren, welke de toekomst van dit Koningshuis bedreigen'. Met name Steketee was hij dichter genaderd: Feith bezag zijn eigen afwijzende reactie op diens hoofdartikel nu met af-

stand. Haast verontschuldigend schreef hij: 'Het heeft mij altijd zwaar gevallen het Koninklijk Gezin in een discussie te betrekken, resp. daarnaar te luisteren of daarover te lezen. In mijn jeugd werd nog in brede lagen van de maatschappij het "droit divin" van de dynastie erkend en was het privé-leven van Hare Majesteit en Haar gezin niet of nauwelijks discussabel.'¹⁰⁴ Daarmee erkende Feith impliciet dat de waarden waarmee hij was opgegroeid hun gelding aan het verliezen waren. De woorden van Steketee, die hem in eerste instantie zo tegen de borst hadden gestuit, hadden in het gesprek met hem toch ingang gevonden. Steketee wist ook vele opzeggers die 'overijld' gehandeld hadden tot andere gedachten te brengen door met hen te spreken of hun te schrijven. Directeur Drost schatte driekwart jaar later dat de kwestie-Claus het Handelsblad ongeveer viertot zeshonderd opzeggingen had gekost.¹⁰⁵ De NRC daarentegen had nauwelijks abonnees verloren. Dit was des te opvallender, daar het hoofdartikel van Stempels veel scherper was gesteld en veel koeler van toon was dan dat van Steketee. Bovendien nam Stempels een veel drastischer standpunt in: hij stond negatief tegenover de toestemmingswet. Stempels en Steketee hadden hierover een diepgaand meningsverschil.¹⁰⁶ Toch waren het juist de abonnees van het Handelsblad die in het geweer kwamen. Het lezerspubliek van de NRC was over het algemeen minder conservatief en greep minder snel naar de pen om op te zeggen.

Het Handelsblad en Provo

Happening van Robert Jasper Grootveld bij het Lieverdje in 1965.

De dag na de officiële verloving van het prinselijke paar, op dinsdag 29 juni 1965, stond er in het Handelsblad een artikel over de provo Olaf Stoop, die ontslagen was als tijdschriftverkoper, omdat hij bij ochtendkranten een pamflet had ingestoken waarop Claus afgebeeld stond met de woorden 'persona non grata. Signalement: blond, blauwe ogen, manhaftig postuur, germaans type...'¹⁰⁷ In het artikel dat de actie van Stoop probeerde te duiden, kwam de provo ook zelf aan het woord. Daarmee was het Handelsblad de eerste krant die een provo interviewde en ook de eerste krant die duidelijkheid probeerde te krijgen over de drijfveren van de anarchistische jongerengroep.¹⁰⁸ Jonge redacteurs als Bob Groen en Hans van Mierlo verdiepten zich in Provo en lazen de pamfletten die de groep uitbracht. Zo besteedde de krant op 28 juli 1965 aandacht aan het vijfde pamflet, waarin het Witte Fietsenplan gelanceerd werd om de stad te bevrijden van het 'automonster'. Na de confrontatie van Provo met de politie op zaterdagavond 7 augustus 1965, die voor het eerst breed werd uitgemeten in de pers, onderscheidde het Handelsblad zich door de bijeenkomst bij het Lieverdje in het bredere verband te plaatsen van de happenings die Robert Jasper Grootveld daar al veel langer organiseerde.¹⁰⁹ Toen Provo die zomer echter telkens op zaterdagavond in botsing kwam met de politie, verloor het Handelsblad zijn onbevangenheid. Afkeuring ging nu de boventoon voeren. In hoofdartikelen werd een hard oordeel uitgesproken: op 16 augustus constateerde het Handelsblad dat de happenings ontaard waren in het 'pesten' van de politie door 'relletjesmakers' en dat de vechtpartijen pas ontstaan waren 'nadat de politie zich een uur lang lankmoedig met fietsbellen en lege blikjes had laten bestoken zonder iets terug te doen'. Koos men in het hoofdartikel dus duidelijk partij voor de politie, de verslaggeving was veel minder eenduidig. De mate van sympathie voor Provo liet zich aflezen aan de term waarmee de provo's werden aangeduid. De ene keer was dat 'onruststokers', de andere keer 'anarchistische jongeren' of 'leden van het anarchistische groepje Provo', afhankelijk van welke verslaggever het bericht had gemaakt.

Een weerbarstig heerschap

Een halfjaar later was het zover: op 10 maart 1966 trouwde de kroonprinses met haar Duitse verloofde. De trouwstoet trok vlak langs het gebouw van het Handelsblad. Op de redactie kon men de demonstranten 'Leve

de Republiek' horen scanderen en vanuit het raam waren de spandoeken te zien waarop stond: 'Claus'raus'. De politie wist zich tot het middaguur in te houden, maar op de Nieuwezijds ter hoogte van het Handelsblad ging het mis en werden charges uitgevoerd. Agenten sloegen er met een knuppel op los, waarbij een jongeman bewusteloos raakte en afgevoerd moest worden in een ambulance.¹¹⁰ Vanaf het balkon van de kamer van de hoofdredacteur zagen Steketee en een aantal redacteurs, onder wie buitenlandredacteur Sampiemon, hoe een andere demonstrant zo hardhandig bij armen en benen werd opgepakt door de politie dat ze zijn boten boven op het balkon konden horen kraken. Vervolgens werd hij in het kruis geschopt. Terwijl Sampiemon woedend 'ss'ers!' siste, zei Steketee: 'Dat schijnt een weerbarstig heerschap te zijn.'¹¹¹

De balkonscène is vaak aangehaald door redacteurs als Sampiemon, Van Mierlo en Hofland, die ermee duidelijk wilden maken dat Steketee – hoe aimabel ook – een ouderwetse gezagsaanhanger was. Zoals dat gaat met dit soort verhalen, is de anekdote steeds opnieuw doorverteld en aangedikt. Een redacteur als Philip van Tijn, die pas drie jaar later bij het Handelsblad zou komen werken, haalt de scène aan in een herinneringsstuk en laat Steketee zelfs 'Sla erop!' zeggen.¹¹² Volgens Gruijters, die er wel bij stond, was de opmerking van Steketee ironisch bedoeld. Steketee zelf zei erover: 'Ik bekeek het op een afstand.'¹¹³ Steketee bezag bijna alles met een zekere afstand. Zijn vormelijkheid werd vaak met conservatisme verward, wat ook de misvatting rond de balkonscene kan verklaren.

Ridderslag

De meeste verslaggevers waren er vroeg of laat getuige van hoe politieagenten met verbijsterende felheid insloegen op demonstranten en omstanders of kregen zelf te maken met een agressieve bejegening door de politie. Mulisch, die in zijn *Bericht aan de rattenkoning* verslag doet van de woelingen in Amsterdam, noemt het 'de ridderslag': een onschuldige omstander die geraakt was door de knuppel van de politie sloot zich aan bij het verzet tegen de gevestigde orde. Ook Hans van Mierlo overkwam dit. Hij liep een avond op het Spui, toen de politie daar de boel schoonveegde. Van Mierlo bleef uit journalistieke nieuwsgierigheid in een portiek staan toekijken, toen er drie agenten op hem af kwamen. Een van de drie zei: 'Ik heb jou de hele avond al in de gaten,' pakte hem bij zijn schouder en duwde hem een straatje in.¹¹⁴ Van Mierlo kwam er zonder letsel vanaf, maar voelde een verontwaardiging in zich opkomen die veel heeft bijgedragen aan zijn politiek engagement.

Herriemakers

Net als in andere kranten kreeg het protest op de dag van het huwelijk bescheiden aandacht in het Algemeen Handelsblad. Pagina 4 toonde het patroon van de bruidsjurk, nog voor het protest op de vijf aan bod kwam. Op die pagina waren weer verslaggevers van verschillende overtuiging aan het werk geweest: werd in een reportage boven aan de pagina vastgesteld dat de politie met overmacht aanwezig was en er door agenten zeer hard werd geslagen, onder aan diezelfde pagina stond dat de politie handelend moest 'optreden tegen jongelui die op relletjes waren belust en anderen die zich onledig hielden met het plakken van pamfletten'. Buitenlandredacteur Sampiemon herinnert zich dat Steketee niet enthousiast was over het verslag dat Bob Groen en Hans van Mierlo maakten over de rellen en de rookbommen. De meeste aandacht van de krant ging uit naar het officiële programma dat door oudere redacteurs zoals Jaap Balk, die in jacquet in de Westerkerk zat, werd bijgewoond.¹¹⁵ Voor buitenlandse kranten was het protest wel de kern van het nieuws. Zoals vaker in die jaren vermeldde de buitenlandse pers wat in de Nederlandse pers uit eerbied voor het koninklijk huis werd verzwegen. Premier Cals ging zelfs zover dat hij tijdens een verkiezingstoespraak zei dat de rellen ten dele op verzoek van de buitenlandse sensatiepers hadden plaatsgehad.¹¹⁶ Van Mierlo maakte de dag na het huwelijk voor zijn opiniepagina een compilatie van de reacties in de buitenlandse pers, zodat de rellen de volgende dag toch meer prominent in de krant kwamen. Maar op de betreffende opiniepagina stond ook het hoofdartikel waarin de 'herriemakers' veroordeeld werden en de politie geprezen voor de loffelijke wijze waarop zij zich van haar taak had gekweten.

Was de teneur van de hoofdartikelen dus afwijzend en die van de verslaggeving wisselend, in de meer perifere gedeelten van de krant, bij de kunstredactie, was de toon ten opzichte van Provo juist positief. De nieuwe chef kunst, mr. K.L. Poll, die in 1965 Stroman opgevolgd was, schreef een lovende recensie over het boek *Full-time provo* van Hans Tuynman. 'Een opvallend goed boek,' oordeelde Poll. Tuynman had het geschreven tijdens de drie maanden dat hij gevangenzat voor een 1 aprilgrap: het uitdelen van een pamflet aan twee agenten waarin opgeroepen werd te demonstreren tegen het demonstratieverbod dat burgemeester Van Hall had ingesteld.¹¹⁷

Gesprek over gezag en publiek

Wat was de betekenis van het recalcitrante gedrag van jongeren als de provo's? Waarom reageerden gezagsdragers er zo onbeholpen op? Welke rol moest de pers spelen? Antwoord op deze vragen zoekend, kwam de redacteur van de opiniepagina, Hans van Mierlo, op het idee een aantal deskundigen bijeen te brengen om hierover van gedachten te wisselen. Het was een onorthodox initiatief: om een nieuw maatschappelijk verschijnsel te duiden, werd een nieuwe vorm van journalistiek gezocht. Van Mierlo vond dat hij er wel drie pagina's voor nodig had. Met de steun van Hofland lukte het om de hoofdredacteur achter het plan te krijgen. Het gesprek vond plaats in de Industriële Club. Van Mierlo trad op als voorzitter. Steketee was aanwezig, maar nam niet deel aan de discussie.

Op zaterdag 9, dinsdag 12 en woensdag 13 april verscheen het verslag van het 'Gesprek over gezag en publiek' op de opiniepagina. Voor het eerste deel van het verslag verhuisden het hoofdartikel en het 'Dagelijks commentaar' zelfs naar de vijf, zodat de hele opiniepagina ervoor kon worden gebruikt. Het 'Gesprek over gezag en publiek' maakte grote indruk. Het was een van de vroegste pogingen om de rellen in het bredere verband te plaatsen van de naoorlogse generatie, die het geld en de vrije tijd had om in verzet te komen tegen de maatschappij zoals die na de oorlog door haar ouders en grootouders was gerestaureerd. In de discussie tekende zich een confrontatie af tussen twee tegengestelde benaderingen. De zes deelnemers aan de discussie waren in te delen naar hun mate van begrip voor het jongerenprotest. Uitgesproken begripvol was Constandse, de anarchist die chef buitenland van het Handelsblad was geweest, maar inmiddels gepensioneerd was. Volgens Constandse wees het buitenparlementaire protest van de provo's op het democratisch tekort in het Nederlandse bestel, dat door het ontbreken van significante verschillen tussen de politieke partijen in feite een éénpartijsysteem was zonder adequate parlementaire oppositie. 'De gewone burger leeft in een wereld zoals Kafka die heeft beschreven.' De wraak van de autoriteiten bewees volgens Constandse het gelijk van Provo. Aan de andere kant van het extreem bevond zich de president van de Amsterdamse rechtbank, mr. U.W.H. Stheeman. Hij had in het geheel geen begrip voor de opstandige jeugd. Als president van de Amsterdamse rechtbank was Stheeman verantwoordelijk voor de berechting van provo's. Een genuanceerde benadering van gezagshandhaving was volgens Stheeman onmogelijk: onrust moest onmiddellijk bedwongen worden 'omdat de rel in zichzelf gevaarlijk is en besmettelijk'. De meeste steun kreeg hij in het gesprek van de

staatsrechtgeleerde mr. J. van der Hoeven, die rector magnificus was van de Universiteit van Amsterdam. Studentenpastor J.C.J. van Kilsdonk daarentegen stond het dichtst bij Constandse. De jezuïet Van Kilsdonk signaleerde 'spanningen t.a.v. alle mogelijke soorten gezag'. Volgens hem zag de provo het gezag niet geheel ten onrechte 'als de blinde beschermer van bestaande verderfelijke of althans niet-creatieve toestanden'. Tussen de extremen van begrip en onbegrip bevond zich criminoloog Wouter Buikhuisen, een jaar eerder gepromoveerd op het jeugdprobleem en geestelijke vader van het woord 'provo'. Ook adjunct-hoofddirecteur Hofland nam een middenpositie in.

Een belangrijke vraag die in het gesprek werd opgeworpen, was waar de grens lag tussen handhaving van de orde en bescherming van het gezag enerzijds en de vrijheid van meningsuiting anderzijds. Was de burgemeester gerechtigd spandoeken te verbieden waarop hij aangespoord werd vakantie te nemen? Dit was namelijk wat Van Hall gedaan had. Hofland vond zoiets een zwaktebod: 'Een gezag dat zeker is van zichzelf tolereert dat met een zeker gevoel voor humor.' Maar volgens Stheeman was 'een gezagsdrager stápelgek wanneer hij in een optocht spandoeken zou toestaan, waarop staat: Weg met mij', waarop Hofland toegaf dat het gezag zich geen 'weg met mij'-houding kon veroorloven. Van Kilsdonk stelde echter kritisch vast dat demonstraties, spandoeken en spreekkoren in Nederland behandeld werden als de drukpers in autoritaire staten.

Schipperen

De rol van de pers was een heet hangijzer in de discussie; alle deelnemers waren zich bewust van de stimulerende werking die uitging van de media-aandacht voor Provo. Stheeman vroeg zich verontwaardigd af waarom de vier kort tevoren gearresteerde provo's met naam en foto in de krant waren opgenomen, terwijl het niet gebruikelijk was bij voorarrest namen voluit te vermelden. Hofland zette daarop het beleid van de krant uiteen om nieuws en commentaar zoveel mogelijk gescheiden te houden. Zo kon het nieuwsfeit dat Wolkers naar aanleiding van het gewelddadig politieoptreden een aan hem uitgereikte literaire prijs aan de burgemeester had teruggegeven niet genegeerd worden, al hadden veel lezers van de krant dat wenselijk gevonden, getuige hun boze brieven en abonnementsopzeggingen. Dat dergelijk nieuws werd gebracht betekende nog niet dat de krant aan de kant van Provo stond. De mening van de krant kon alleen uit het commentaar worden afgeleid, waarover Hofland opmerkte: 'U hebt er ons bijv. zeker niet op kunnen betrappen dat we in

hoofdartikelen provo's in bescherming hebben genomen. Integendeel, we hebben gezegd als er iets gebeurt, dan graag gearresteerd.' Buikhuisen was niet onder de indruk van Hoflands verdediging van het beleid van het Handelsblad. Hij vond het maar 'schipperen [...] door eerst op de voorpagina alle verslagen van relletjes te geven en dan [...] op de bekende derde pagina, in het linker kolommetje – ik zou wel eens willen weten hoevelen dat lezen, dat zou nog wel eens tegen kunnen vallen – een soort tegenwicht te geven.' Het Handelsblad zou volgens Buikhuisen een voorbeeld kunnen nemen aan de NRC, die zich van de actualiteit in dezen niets aantrok.

Constandse en Van Kilsdonk vonden daarentegen de krant juist uiterst terughoudend. Hoewel volgens Constandse de sympathie van veel journalisten heimelijk bij de provo's lag, wees hij erop dat de algemene redactionele lijn en de hoofdartikelen van de pers uitermate bezadigd waren. Alleen via de verslaggeving en in de kunstrubrieken werd uiting gegeven aan de heersende onrust. Van Kilsdonk stelde dat deze terughoudendheid de provo's naar andere publiciteitsmiddelen deed grijpen. 'De Nederlandse pers is t.a.v. de gebeurtenissen rond de tiende maart eigenlijk bijzonder kies, beschaafd en selectief geweest. [...] Ik dacht in het algemeen dat wij Nederland, vergeleken met andere landen, een heel beschaafde pers hadden. Maar nu dacht ik ook dat die jongeren in ons land een soort algemene woord-inflatie voelen in dit beschaafde land met zijn beschaafde dagbladpers. En daarom kiezen voor andere middelen van openbaarmaking: spreekkoren, optochten.'

Gedonder

Stheeman nam geen blad voor de mond tijdens het gesprek en schrok er zelf van toen hij dat in het nog ongepubliceerde verslag teruglas. Hij belde Van Mierlo met de boodschap dat de citaten moesten worden aangepast, 'omdat hij er gedonder mee zou krijgen'. Toen hij bij Van Mierlo geen voet aan de grond kreeg, liet hij zich met Steketee doorverbinden in de veronderstelling dat hij het met het gezag op de krant wel zou kunnen regelen, als heren onder elkaar. Steketee overlegde met Van Mierlo, die hem de band met de gewraakte passages liet horen. 'Ik kan niets voor u doen,' heeft Steketee toen tegen de rechter gezegd. 'Mijn redacteur wil de tekst niet wijzigen en ik billijk zijn redenen.'²¹¹⁸

Het 'Gesprek over gezag en publiek' was het meest aansprekende voorbeeld van een nieuw soort journalistiek dat bij het Handelsblad ont-

stond. Vooral jongere redacteuren probeerden een nieuw fenomeen als Provo te duiden door middel van reportages en interviews. Provo's kwamen op die manier ook zelf aan het woord in de krant. Jonge verslaggevers gingen de straat op, waar zij getuige waren van het wangedrag van de politie en deden daar verslag van in de krant. Tegelijkertijd werd door de oudere verslaggevers nog institutionele journalistiek bedreven. In tegenstelling tot de jongere redacteuren die zich op hun eigen observatievermogen verlieten, baseerden ouderen als Balk zich op officiële verklaringen van de politie en andere autoriteiten. Daarmee steunden zij, zoals we ook bij de NRC gezien hebben, met hun artikelen – gewild of ongewild – de gevestigde orde. De nieuwe, duidende en de oude, institutionele journalistiek werden naast elkaar beoefend en gaven de krant een gespleten karakter. Er leefden bij het Handelsblad, zoals Hofland het Goethes Faust nazegde, twee zielen in één borst.¹¹⁹

4.10

Het Handelsblad en D'66

Hans Gruijters (1931-2005) en Hans van Mierlo (1931-2010) in 1967.

Voor Hans van Mierlo vormde het 'Gesprek over gezag en publiek' in april 1966 naar eigen zeggen 'een katalysator in een bewustwordingsproces'.¹²⁰ Terwijl de gezagsdragers de rellen volgens hem interpreteerden als uit de hand gelopen kwajongensstreken, groeide bij Van Mierlo de overtuiging dat er iets wezenlijks aan de hand was: een groeiend verzet tegen de gevestigde orde. En terwijl de autoriteiten van mening waren dat de jongeren maar eens flink op hun nummer moesten worden gezet, vond Van Mierlo dat zij steun verdienden: hij wilde op politiek vlak uitdrukking geven aan wat zich op straat afspeelde.¹²¹

Op de krant vond Van Mierlo aansluiting bij de chef buitenland, Hans Gruijters. Gruijters was een van de jonge talenten binnen de vvd. Hij zat sinds 1962 voor de vvd in de Amsterdamse gemeenteraad en werd in februari 1966 gekozen als lijsttrekker voor de gemeenteraadsverkiezingen van juni dat jaar. Algemeen werd hij beschouwd als de vvd-kandidaat voor een wethouderszetel. Gruijters had tijdens zijn studie politieke wetenschappen en in de politieke praktijk ideeën ontwikkeld over de gebreken van het Nederlandse parlementaire stelsel. Hij stelde Steketee voor hier een serie artikelen over te schrijven voor de krant, wat Steketee prima vond: 'Maak maar een schemaatje'.¹²² Zo verscheen in het najaar van 1965 de serie 'Tekorten van een democratie', waarin Gruijters pleitte voor de invoering van een dualistisch stelsel met een gekozen minister-president.¹²³

Zijn progressieve opvattingen en eigenzinnige opstelling brachten Gruijters herhaaldelijk in conflict met de binnen de vvd dominante conservatieve stroming. Ook het huwelijk van prinses Beatrix was aanleiding tot onenigheid: uit ergernis over het feit dat Beatrix in de hoofdstad wilde trouwen, terwijl juist daar de keuze voor een Duitse echtgenoot zo moeilijk lag, besloot Gruijters, net als zeven raadsleden van de PvdA en de voltallige fracties van de PSP en CPN, de huwelijkssluiting in de raadszaal niet bij te wonen. De publieke toelichting van zijn boycot met de woorden 'Ik heb wel wat beters te doen' schoot menig vvd'er in het verkeerde keelgat. Maar het conflict bereikte pas een hoogtepunt na de huwelijksdag, toen Gruijters de burgemeester in de gemeenteraad ter verantwoording riep over het ontspoorde politieoptreden op 19 maart bij de fototentoonstelling over de huwelijkse rellen. Van Hall stelde zich op het standpunt dat hij als hoofd van de politie geen verantwoording schuldig was aan de raad. Gruijters vond dat de burgemeester democratisch ge-

zien die verantwoording wel schuldig was en als dat formeel gezien anders lag, dan moesten, aldus Gruijters voor de televisie, de regels maar worden aangepast. Voor partijleider Toxopeus was daarmee de maat vol. Op het gebied van de gezagsverhoudingen tolereerde hij geen dissidente standpunten. Gruijters weigerde zijn woorden in te slikken en trok zich op 21 maart terug uit de partij.

Elegante draver

Met Gruijters keerde een aantal andere vernieuwingsgezinde vvd'ers de partij de rug toe. Ook van buiten de vvd ontving hij sympathiserende reacties. Zo werd hij benaderd door de twee vrienden Erik Visser en Peter Baehr, respectievelijk Parool-redacteur en politicoloog, die al enige tijd rondliepen met het plan een nieuwe partij op te richten.¹²⁴ Op Koninginnedag organiseerde Gruijters een bijeenkomst in Hotel Krasnapolsky, waar ook Baehr en Visser aanwezig waren. Naar deze bijeenkomst bracht Gruijters van het Handelsblad zijn collega's Van Mierlo en buitenlandredacteur Jan Sampiemon mee. De laatste had de vvd tegelijk met zijn chef verlaten. Visser nam twee collega's van Het Parool mee. Daarmee waren maar liefst zes van de elf jongemannen die als de oprichters van D'66 beschouwd kunnen worden journalist. En van die zes journalisten was de helft van het Handelsblad afkomstig. Het ging, in de woorden van Van Mierlo, om 'een buitengewoon onschuldig gezelschap', dat geëmotioneerd was door de rellen en de reactie daarop van hogerhand.¹²⁵ Zij vonden elkaar in hun bezorgdheid over het functioneren van de democratie.

De groep breidde zich uit en kwam de hele zomer van 1966 elke zaterdag bijeen. Gruijters was met zijn sterke persoonlijkheid, zijn publieke bekendheid en zijn politieke ervaring de onbetwiste leider, maar tot teleurstelling van de anderen weigerde hij het voorzitterschap. Hij wilde voorkomen dat de groep als een afsplitsing van de vvd gezien zou worden – in de pers sprak men al van de Groep-Gruijters.¹²⁶ Hij had ook een meer fundamentele reden voor zijn weigering. Gruijters kende zijn eigen beperkingen: hij was te ongeduldig, te opvliegend. Zo viel het lot op Van Mierlo, die naar eigen zeggen de enige was zonder goede smoes om geen voorzitter te hoeven worden.¹²⁷ Van Mierlo twijfelde eraan of hij er wel geschikt voor was, maar hij bleek er geknipt voor. In tegenstelling tot Gruijters was hij een groepsman en hij bezat de tact die Gruijters ontbeerde. Nico Scheepmaker, alias Hopper, vergeleek in de Volkskrant de twee Hanzen van het Handelsblad in voetbaltermen: waar de elegante draver Van Mierlo royaal over de bal heen maaide als een kluitje aarde

hem maar een fractie van richting veranderde, trapte Gruijters, die het spel met een grimmige ernst speelde en zonder aanzien des persoons de bal achterna joeg, altijd raak.¹²⁸ De Telegraaf typeerde Van Mierlo als 'de man die steeds weer met tact bij elkaar moet houden, wat Gruijters [...] uit elkaar dreigt te praten in zijn opvliegend enthousiasme'.¹²⁹

Van Mierlo werd ook voorzitter van de redactiecommissie die de gedachtevorming van de groep, die zich Initiatiefcomité D'66 ging noemen, op papier moest zetten. Omdat hij die zomer van 1966 toch niet met vakantie ging, schreef hij het grootste gedeelte van de verklaring waarmee het Initiatiefcomité zich na de zomer zou presenteren – en dat deed hij aan zijn bureau op de redactie.¹³⁰ 'D'66 hebben we opgericht in de tijd van de baas,' zou Van Mierlo 32 jaar later bij zijn afscheid uit de politiek tegen Gruijters zeggen.¹³¹ Vooral Van Mierlo was vanaf Konin-ginnedag volslagen gepreoccupeerd met de oprichting van D'66. De nieuwe Handelsblad-verslaggever Sytze van der Zee zag met verbazing hoe Van Mierlo elke ochtend pas rond halftien kwam binnenstormen, de redactie afschuimde op zoek naar kopij voor zijn opiniepagina, om vervolgens weer haastig te vertrekken.¹³² Politieke sympathisanten en journalisten die Van Mierlo of Gruijters wilden bereiken, belden of schreven natuurlijk naar de krant, zodat de collega's daar de indruk kregen te fungeren als het secretariaat van de partij in oprichting.¹³³

Gelouterd liberalisme

Van de kant van de hoofdredacteur ondervonden Gruijters en Van Mierlo geen enkele belemmering in hun politieke bezigheden. Steketee zelf had altijd enige afstand tot de praktische politiek bewaard. Zoals hij dat in zijn eerste memorandum als hoofdredacteur had verwoord, vatte hij het liberalisme op als een begrip dat niet identiek hoefde te zijn met de vvd. Dat dit geen loze woorden waren geweest, bewees Steketee met zijn opstelling ten aanzien van D'66.

Steketee was op 15 september aanwezig bij de presentatie van het 'Ap-pèl' door het Initiatiefcomité D'66 in het Haagse perscentrum Nieuwspoort. Hij wijdde er een hoofdartikel aan waarin lof en kritiek elkaar in evenwicht hielden. De voorstellen voor invoering van het districtenstelsel en de rechtstreekse verkiezing van de minister-president wees Steketee resoluut van de hand. Maar zijn 'voorlopig slotoordeel' was toch dat het ging om 'een eerlijke en gedurfde, zij het ook niet geheel doordachte poging [...] om met verbreking van bestaande barrières op volstrekt democratische wijze de weg te banen naar een politiek beter leefbaar klimaat'.¹³⁴

Deukje

Het Initiatiefcomité was tot de conclusie gekomen alleen met electorale macht het breekijzer in het politieke bestel te kunnen zetten, maar wilde eerst peilen of er voldoende steun voor het oprichten van D'66 zou bestaan. Toen de steunbetuigingen in reactie op het 'Appèl' met honderden tegelijk binnenstroomden, werd besloten de partij daadwerkelijk op te richten. Voor Steketee was het oprichtingscongres in december 1966 aanleiding een tweede hoofdartikel aan D'66 te wijden. Hierin interpreteerde Steketee D'66 als een liberale partij, en dientengevolge als een 'deukje' in de liberale eenheid.¹³⁵

Tijdens het oprichtingscongres werd Van Mierlo gekozen als lijsttrekker voor de verkiezingen van de Tweede Kamer in februari 1967. Daarmee was het moment aangebroken dat hij de krant moest verlaten. Nu de keuze tussen D'66 en het Handelsblad onvermijdelijk was geworden, koos hij voor de politiek, omdat hij uiteindelijk liever deelnemer dan toeschouwer was.¹³⁶ Maar hij verliet de krant met pijn in het hart. Op het hoogtepunt van zijn carrière bij zijn benoeming tot minister van Buitenlandse Zaken terugkijkend, stelde hij vast dat de zes jaar die hij bij het Handelsblad had gewerkt de leukste jaren van zijn loopbaan waren geweest.¹³⁷ Gruijters weigerde een verkiesbare plaats op de lijst. Hij werd lijstduwer en bleef bij de krant – voor zo lang als dat nog zou duren.

Het gelijk van Van Mierlo

De dag voor de Tweede Kamerverkiezingen liep men in het hoofdartikel van het Handelsblad, dat dit keer niet door Steketee zelf geschreven was, alle partijen na en stelde vast dat van de nieuwe partijen alleen D'66 serieuze aandacht verdiende. Maar aangezien twee van de grondbeginselen van D'66, het districtenstelsel en de gekozen minister-president, 'maar matig konden bekoren', bleef ter aanbeveling aan de kiezer alleen de vvd over. Het klonk al niet meer zo overtuigd als het 'Stemt vvd!' uit vroegere jaren en het zou de laatste keer zijn dat het Handelsblad zijn lezers een stemadvies gaf.¹³⁸

De dag na de verkiezingen schreef Steketee zelf weer het hoofdartikel, waarin hij het gelijk van Van Mierlo vaststelde: de kiezers hadden een votum van wantrouwen aan het adres van de vijf grote partijen uitgebracht en D'66 in één klap met zeven zetels in de Kamer gekozen. Naar aanleiding van de verkiezingsoverwinning van D'66 sprak Steketee van de 'laaiende geestdrift' bij D'66 'die indruk maakte ook op diegenen die, zoals wij, hun

politieke voorkeur elders uitdragen'. Maar lang niet iedereen die, zoals Steketee het uitdrukte, zijn politieke voorkeur elders uitdroeg, stelde zich zo genereus op ten opzichte van D'66. vvd-leider Toxopeus had zich laatdunkend uitgelaten over de partij zonder ideologie. Dat vond Steketee onjuist en onverstandig. Hij verwees in zijn hoofdartikel naar 'het lijvige en zeer concrete program van D'66' en waarschuwde dat het dom en kortzichtig van de liberalen zou zijn om een kloof tussen hen en D'66 te scheppen. Tenslotte hadden in D'66 'heel wat jongeren onderdak gevonden van onverdacht liberale geestesinstelling. [...] Beter dan D'66 met ongerijmde kritiek te bejegenen zou de vvd dan ook zichzelf aan enige introspectieve beschouwingen kunnen onderwerpen'.¹³⁹ Waar die introspectieve beschouwingen toe zouden moeten leiden, maakte Steketee elf dagen later duidelijk met een hoofdartikel waarin hij stelde dat met name die mensen aangetrokken werden tot D'66 'die zonder socialist te zijn, nochtans in de vvd een mindere mate van behoudendheid zouden willen zien dan zij daarin menen te ontdekken'.¹⁴⁰ Onderzoek bevestigde naderhand dat D'66 het meeste stemmen weghaalde bij de vvd.¹⁴¹

Sam en Moos

Het succes van D'66 was voor een groot deel te danken aan de aandacht die de jonge partij in de media kreeg. Wat de pers betreft, had het Handelsblad daarin een groot aandeel: in het Handelsblad en Het Parool verschenen de meeste artikelen over D'66.¹⁴² De berichtgeving in het Handelsblad over D'66 was niet alleen uitvoerig, maar ook welwillend. Anders dan in De Telegraaf en de NRC werd de partij van het begin af aan serieus genomen.¹⁴³

De drie D'66'ers van het Handelsblad schreven natuurlijk niet zelf over de partij in de krant. Dat deden jonge redacteuren van binnenland. Zij waren niet direct bij D'66 betrokken, maar hadden wel een positieve grondhouding ten aanzien van de partij.¹⁴⁴ Een van hen maakte een uitgebreide reportage van het oprichtingscongres, dat een bijzonder karakter had – het was bijvoorbeeld voor iedereen vrij toegankelijk.

Op veel partijcongressen doet zich al gauw het verlangen naar pauze gelden, wordt er veel onderling gebabbeld en is men zeer opgelucht als het allemaal achter de rug is. Hier accepteerde men zonder protest uitstel van pauzes, werd er goed geluisterd, bleek men bereid beide avonden door te vergaderen en verklaarde men zich akkoord met een extra congresdag.

‘Een vriendelijk slag mensen’ noemde deze verslaggever van het Handelsblad de congresgangers van D’66.¹⁴⁵

Door de uitgebreide berichtgeving over D’66, de eerlijke beoordeling van de jonge partij in de hoofdartikelen en de directe betrokkenheid van drie redacteurs bij de partij is het Handelsblad de geschiedenis in gegaan als een D’66-gezinde krant.¹⁴⁶ Ook Het Parool, dat eveneens drie initiatiefnemers leverde en uitvoerig over D’66 berichtte, was D’66 welgezind. Maar de drie D’66’ers van Het Parool waren veel minder gezichtsbepalend voor D’66 dan de twee Hanzen van het Handelsblad. Gruijters en Van Mierlo kregen veruit de meeste aandacht in de media. Gruijters was al een fenomeen voordat D’66 ontstond. Van Mierlo bleek als lijsttrekker over de perfecte media-uitstraling te beschikken, ook op de televisie, die in deze verkiezingscampagne voor het eerst van overwegend belang was. De bij D’66 betrokken Martin Veltman van het jonge Amsterdamse reclamebureau FHV lanceerde D’66 als product op de kiezersmarkt – iets geheel nieuws in de politieke wereld. Van Mierlo werd door hem gepresenteerd als ‘mr. Hans van Mierlo’: zijn voornaam maakte hem aanspreekbaar, zijn titel gaf hem gezag.

Voor het Handelsblad betekende alle publiciteit voor ‘het Hanze-verbond’ dat de krant in de beeldvorming met de partij vereenzelvigd werd. Hopper maakte dat op een geestige manier duidelijk in de Volkskrant. D’66 had in de verkiezingscampagne reclameborden langs de weg gezet met daarop kleine lettertjes, die alleen van heel dichtbij leesbaar waren. Naar aanleiding van deze borden schreef Hopper op 6 februari 1967: ‘Van verschillende kanten [...] is mij gevraagd wat er nu eigenlijk op die borden van D’66 staat. De wildste geruchten blijken hierover de ronde te doen, zo spreekt men van recepten, nieuwe verkeersregels, Latijnse citaten, moppen over Sam en Moos, en een advertentie waarin het Algemeen Handelsblad zijn overige medewerkers opsomt.’¹⁴⁷

De identificatie van het Handelsblad met D’66 bracht de hoofdredacteur in een lastig parket. Onafhankelijkheid ten aanzien van de eigen vvd was zijn doel, vereenzelviging met een andere partij allerminst. De positieve publiciteit voor de jonge concurrent in ‘hun’ Handelsblad was de liberalen een doorn in het oog. Vanuit de vvd werd Steketee bestookt met brandbrieven en boze telefoontjes. Van Mierlo en Gruijters herinnerden zich een epistel van de vooraanstaande vvd’er prof. dr. H.J. Witteveen, die niet alleen minister van Financiën was geweest in het kabinet-Marijnen en dat weldra weer zou zijn in het kabinet-De Jong, maar op dat moment naast zijn lidmaatschap van de Tweede Kamer lid was van de Raad van Commissarissen van de NDU.¹⁴⁸ Steketee zelf herinnert zich een boze

senator Van Riel aan de telefoon te hebben gekregen, nadat hij D'66 in het hoofdartikel naar aanleiding van het oprichtingscongres als liberaal had gekwalificeerd. Dat verwijten hem bereikten, valt ook op te maken uit zijn hoofdartikelen, waarin hij zich vaak (impliciet) verdedigde tegen kritiek uit eigen kring.¹⁴⁹ Niet alleen Witteveen, maar ook andere commissarissen waren zeer kritisch over het beleid van de leiding van het Handelsblad tegenover D'66.¹⁵⁰ Niet voor niets schreef Van Mierlo jaren later, toen hij in 1994 tot minister van Buitenlandse Zaken was benoemd, aan Steketee: 'Wat was je dapper in die tijd en wat nam je met mij een risico. Ik denk er vaak aan terug en schep even vaak over je op.'¹⁵¹

Hoewel hij dus onder druk stond van de kant van de vvd en van het bestuur van de krant, bleef Steketee onafhankelijk in zijn oordeelsvorming: hij zag D'66 als liberaal en schreef dat in de krant, ook al was dat volgens leidende figuren in de vvd niet de goede lijn. Ook legde Steketee zijn redacteurs nooit een strobreed in de weg bij hun activiteiten voor D'66. Als werkelijk liberaal vond hij het hun goed recht zich op deze wijze te ontplooien. Hij was trots op 'zijn' jongens, en ook dat schreef hij in de krant. Toen Van Mierlo in de Kamer debuteerde, zat zijn oud-hoofdre-dacteur op de perstribune. De volgende dag begon het hoofdartikel van het Handelsblad als volgt:

Bonzen van de grote partijen, die ons nogal eens onaardig bejegenen wanneer wij aardig schrijven over de heer Van Mierlo, moeten het ons maar niet kwalijk nemen, wanneer wij na de jongste debatten vaststellen dat dit kersverse Kamerlid daarbij met hoofd en schouders boven zijn geroutineerde medeparlementariërs uitstak.

Hij was geestig en stijlvol, mild en toch vlijmscherp. Het is geen geringe verdienste, de Kamer muissstil te doen luisteren.¹⁵²

Ondanks zijn onafhankelijke opstelling tegenover de vvd, brak Steketee niet met de ongeschreven regel dat de parlementaire redacteur van onverdacht liberalen huize afkomstig moest zijn. Toen Abspoel in 1967 met pensioen ging, benoemde Steketee opnieuw een vvd'er tot parlementaire redacteur: Pim Waanders, de voormalige binnenlandredacteur van de NRC, begon in maart 1967 op de Haagse redactie van het Handelsblad. Toen in 1968 vanwege redactionele samenwerking met de NRC een vacature voor *politiek* redacteur voor beide kranten vervuld moest worden, solliciteerde medeoprichter van D'66 en chef buitenland Jan Sampiemon naar de functie. Steketee nam hem mee uit lunchen in de Industriele

Club, en zei hem: 'Ik heb veel waardering voor u en ik denk dat u een belangrijke positie zult bereiken,' maar politiek redacteur kon hij niet worden, want: 'U bent binnen de vvd-fractie niet reçu.'¹⁵³ En voor de hoofdredacteur van het Handelsblad was het daarmee een uitgemaakte zaak dat Sampiemon de functie niet kon krijgen. Ironisch genoeg zou degene die de functie wel zou krijgen, Jan Vis, uitgroeien tot een prominente figuur binnen D'66.

Een keurige heer en een kleurloze krant

Mr. H.A.F.M.O. van Mierlo

MINISTER VAN BUITENLANDSE ZAKEN

's-Gravenhage, 7 september 1994

Beste Chris,

Graag zeg ik je dank voor je gelukwensen bij het tot stand komen van het nieuwe Kabinet en mijn benoeming daarin tot Minister van Buitenlandse Zaken en Vice-Premier.

De blijken van belangstelling waren zo talrijk dat ik helaas niet in de gelegenheid ben ieder persoonlijk te bedanken. Wees er echter van overtuigd dat het buitengewoon inspirerend was zoveel goede wensen te mogen ontvangen. Ook die van jou ervaar ik als een steun bij het moeilijke werk dat wij voor ons hebben.

Wat was je dapper in die tijd en wat nam je met mij een risico. Ik denk er vaak aan terug en heb er veel van over je op. De tijd op het Handelsblad, was toch de allerleukste, niet de spannendste maar verreweg de leukste.

Mr. C.A. Steketee,
"Bellingeweer",
Brinkweg 4,
7722 VA Dalfsen

Bedankt.

*Hartelijke groeten
Hans*

‘D’66 hebben we opgericht in de tijd van de baas,’ zoals Van Mierlo zei tegen Gruijters bij diens afscheid van de politiek – en daarmee was de oprichting van D’66 dus indirect mogelijk gemaakt door de conservatieve abonnees van het Handelsblad, die met afschuw zagen hoe dit koekoeksjong in het nest van hun Handelsblad uit het ei kroop. Steketee was hiervoor verantwoordelijk, en aangezien de verbreiding van progressieve ideeën juist hetgene was waar de commissarissen van de NDU zich al sinds begin jaren zestig zorgen over maakten, ondermijnde dit zijn positie, die door de kwesties-Blokker en -Claus al kwetsbaar was geworden. Met zo veel plezier als de commissarissen met Steketee hadden samengewerkt toen hij nog directeur was, zo onverwacht was het tegenspel dat zij van hem kregen, nadat zij hem benoemd hadden tot hoofdredacteur. Zijn voorganger Planten had zich nooit principieel tweestegesteld wanneer zij zich inhoudelijk met de krant bemoeiden, maar Steketee deed dat wel. Hij probeerde zijn positie als hoofdredacteur te modelleren naar die bij de NRC, waar de hoofdredacteur juridisch gezien een heel eigen verantwoordelijkheid had voor de inhoud van de krant. Steketee maakte zich sterk voor de redactionele onafhankelijkheid binnen een bedrijf dat daarin geen traditie kende. Maar niet alleen binnen het bedrijf, ook ten opzichte van de buitenwereld bewaakte hij de onafhankelijkheid. Rechter Stheeman kon niets met hem regelen toen hij zijn eigen uitspraken in het rondetafelgesprek bij nader inzien al te heftig vond. De partijbonzen van de vvd kregen geen vat op Steketee, die D’66 positieve publiciteit gunde in het Handelsblad en de redacteurs alle gelegenheid gaf zich naar eigen inzichten politiek te ontplooien en zich met deze jonge partij te engageren.

Hoewel Steketee zich ten aanzien van de commissarissen ferm opstelde, bleef hij tegelijkertijd beminnelijk en correct. Sociaal gezien verstond hij zich uitstekend met deze heren, die net als hij afkomstig waren uit de hogere, liberale kringen. Waar hij met hen van mening verschilde, probeerde Steketee het meningsverschil te overbruggen. In de kwestie-Claus lukte het hem de president-commissaris, die aanvankelijk furieus reageerde op de vrijmoedigheid waarmee Steketee zich over de kroonprinses had uitgelaten, te doen inzien dat het ‘droit divin’ uit de tijd was. Hier speelde Steketee de bemiddelende rol, die een belangrijke factor geacht kan worden in de omwenteling van normen en waarden in de tweede helft van de jaren zestig. Juist doordat Steketee zelf deel uitmaakte van

het establishment, kon hij die bemiddelende rol spelen. Steketee stuurde 'hoffelijke briefjes' naar boze abonnees en wist opzeggers soms van gedachten te doen veranderen.¹⁵⁴

Steketee gaf ruimte aan vernieuwende initiatieven, waardoor een nieuw soort, duidende journalistiek bij het Handelsblad voorzichtig zijn intrede deed en, min of meer vanuit het Handelsblad, een nieuwe partij werd opgericht. Maar zoals Steketee ruimte gaf aan de vernieuwers op de redactie, zo liet hij ook de tegenstrevers van vernieuwing in hun waarde. Steketee had bijvoorbeeld een uitstekende verstandhouding met De Graaf, de chef van de beursredactie, die mordicus tegen verandering van zijn rubriek was.¹⁵⁵ Over de bemiddelende rol die Steketee speelde op 'de diep verdeelde redactie' schreef Woltz terugkijkend op de jaren zestig bij het Handelsblad: 'Dat de generatieconflicten zelden hoog opliepen, was voornamelijk te danken aan het unanieme respect voor hoofdredacteur Chris Steketee. Geen geboren journalist, maar wel een onvoorwaardelijk fatsoenlijk mens.'¹⁵⁶ Ook bij het afscheid van Steketee sprak Woltz soortgelijke woorden: het was het 'liberaal leiderschap' van Steketee dat het mogelijk maakte 'dat zoveel mensen van uiteenlopende politieke opvatting en levensbeschouwing in goed teamverband samen konden werken'.¹⁵⁷

De vrijheid die Steketee iedere redacteur gunde, had ook een keerzijde. Zijn leiderschap was te vrijblijvend. Het stond Steketee niet duidelijk genoeg voor ogen wat voor krant hij wilde maken, en voor zover hem dat wel voor ogen stond, trad hij te weinig doelgericht op. Het meest treffende voorbeeld van de falende regie van Steketee was zijn onvermogen om de beursredactie tot verandering te bewegen.

Kleurloos

Het gebrek aan journalistieke visie bij de hoofdredacteur en het feit dat in het Handelsblad twee zielen huisden waartussen niet gekozen werd, zorgden voor een identiteitsprobleem. Algemeen klonk de kritiek dat de krant kleurloos was en zich te veel op de vlakte hield. Een groepsdiscussie met elf lezeressen van het Handelsblad, die op 8 november 1966 gehouden werd, leverde wat dit betreft typerende resultaten op.¹⁵⁸ Door deze dames werd het Handelsblad gekenschetst als een krant 'met een onduidelijke richting en een voorzichtig afwachtende, tot compromis geneigde instelling'. 'De meeste lezeressen weten niet goed meer waar ze aan toe zijn met hun krant', was de conclusie van het markt bureau. 'Vroeger, zo zeggen sommigen, was het Handelsblad uiterst rechts of liberaal,

nu meer roze of “er net tussen in”. Of anderen: “Conservatieve mensen vinden het Handelsblad te roze worden. Vroeger had men de moed op te trekken tegen de “rode rakkers”, nu wordt er geen nee meer gezegd, er wordt gezwegen.” Het Handelsblad werd op basis van de discussie door het markt bureau als een persoon getypeerd: ‘een bezadigde en serieuze figuur uit de betere kringen. De laatste jaren is het niet meer zo duidelijk wat hij eigenlijk wil, hij is voorzichtig geworden, zwijgt liever als het standpunt tegenstellingen zou kunnen oproepen. Kortom een keurige heer maar wat kleurloos in het contact.’

